

ROZKVĚT MĚŠŤANSKÉ LITERATURY

(Od třicátých let 16. století do dvacátých let 17. století)

Základní rysy dalšího vývoje literatury se vyhraňují od dvacátých let 16. století, kdy literatura začíná mohutnět za kulturní hegemonie měšťanstva. Humanistická vzdělanost je již pevně zakotvena a rychle zobecňuje. Nastává údobí vzestupného vývoje a rozvoje, který trvá až do dvacátých let století následujícího. V tomto rozvoji jsou však stupně; doba do poloviny 16. století jeví se jako doba přípravná, kdežto největšího společenského rozšíření dosahuje literatura v době od poloviny 16. století do Bílé hory. Tím je dáno i základní členění literárního vývoje do dvou fází; hranici mezi nimi tvoří zhruba střed 16. století.

I

(Třicátá až padesátá léta 16. století)

Uprostřed dvacátých let 16. století dosedl na český trůn Habsburk Ferdinand I. (1526—1564) a počal v našich zemích uskutečňovat plán evropské politiky svého rodu, který pak po staletí zasahoval do osudu zemí koruny české i uherské. Je přirozené, že na půdě zjitřené od doby husitské nejen nábožensky, ale i společensky, nemohl hned radikálně uplatňovat postup směřující k brzkému uskutečnění absolutistických snah v plném rozsahu. Ani vnější situace nebyla Ferdinandovi příznivá, uvážíme-li stále nebezpečí turecké na východní hranici říše a protihabsburskou politiku některých knížat v sousedním Německu. Ale první rozhodné kroky panovníkovy ve čtyřicátých letech proti měšťanstvu a zčásti proti nižší šlechtě byly příznakem změny, stejně tak jako jeho posilování katolicismu a ostré vystupování proti radikálním složkám reformačním. Byl obnoven zákaz jednoty bratrské, v Čechách došlo k stíhání i jiných náboženských skupin. Dosah nové politické orientace nepocítila jen vysoká šlechta, neboť k rozhodnému zásahu do jejích dosavadních práv a zvyklostí se zatím panovník neodhodlal. Přitom vývoj poměrů v Čechách se lišil od vývoje na Moravě. Na Moravě během 16. století politika šlechty vůči panovníkovi získávala zemi svobodnější vývoj a možnost samostatnějšího rozhodování než v Čechách, což se brzy odrazilo i v životě náboženském. Byla

tam na panstvích některých světských feudálů větší náboženská svoboda, a proto i rozvoj jednotlivých náboženských skupin tam byl značně usnadněn.

S událostmi politickými těsně souvisely i poměry náboženské, které byly nově rozvířovány politikou Habsburků a jejich šlechtických spojenců na straně jedné a silicím reformačním hnutím v Evropě, představovaným v této době hlavně Martinem Lutherem (1483—1546), na straně druhé. Německá reformace získávala v českých zemích přívržence nejen mezi německým obyvatelstvem, ale i v domácích reformačních církvích. Příklon k luterství byl i výrazem opozice proti vládní politice, protože oficiální kališnictví bylo oporou vládnoucí třídy.¹ S luterstvím se v té době vyrovnávala i jednota bratrská, v níž proti sympatiím biskupa Jana Augusty hájili jiní představitelé, především Lukáš Pražský, samostatnost názorů jednoty.

V těchto souvislostech, které oživovaly politický a ideový zápas, připadala důležitá úloha literatuře. Literatura zasahuje do společenského dění, zároveň je však patrna snaha, aby se zbavovala pouze příležitostného určení v polemikách nebo jednostranné závislosti na starších náboženských funkcích. Tak literatura nachází nové místo v soudobém společenském vývoji, neboť v souvislosti s rozvojem kulturního života a s růstem vzdělání byla překonána dosavadní aristokratická výlučnost latinské tvorby a tím i omezenost české literární práce na úzký okruh autorů. Literární tvoření počalo srůstat s úsilím o rozvoj vzdělání a o tvůrčí uplatnění individua. To přinášelo obohacení dosavadní společenské funkce literatury a otevřelo možnosti jejímu dalšímu tematickému i výrazovému obohacení.

Důležité předpoklady tu vytvářel rozvoj školského vzdělání, na němž se začali výrazně podílet zvláště příslušníci městských vrstev. Objevily se pokusy překonat stagnaci v domácím školství, která se projevovala nejen poměrně malým počtem škol, ale i jejich zastaralou naukou. Upadající pražské universitě nemohla však v této situaci připadnout úloha rozhodující, a proto se na novém rozvoji školství podíleli vzdělanci, kteří nabyli vyššího vzdělání na universitách cizích a po svém návratu se neuzavírali do úzkého okruhu, nýbrž přispívali k všeobecnému rozvoji humanistického vzdělání.

Na rozdíl od staršího období, kdy převažoval vliv italský, odcházeli tito studenti v souhlase se svým náboženským přesvědčením na reformační university německé. Jejich působením rostlo vzdělání na školách městských nejen v Praze, ale i na venkově. Zato jen stěží nadále pronikali s novými názory a metodami na pražskou universitu, ač i tam se pomalu situace měnila.

*

¹ Příslušníci nového proudu mezi utrakvisty, snažící se radikalizovat svou upadající církev luterstvím, bývají označováni jako *novoutrakvisté*.

Pod vlivem této vzdělanosti ožil ideál latinského vzdělance a spisovatele. Ten přestával být v našich zemích výjimkou a dosahem svého působení stával se důležitým činitelem v rozvoji literatury českých zemí, neboť dříve než mohlo dojít k proniknutí češtiny do různých literárních odvětví, vytvářela pro ně předpoklady právě tvorba latinská. Jejím prostřednictvím docházelo k oživení literární práce. Literární tvorba se již neomezovala jen na několik autorů, pronikaly další podněty i nové umělecké požadavky a s poznáváním cizí literární produkce se objevovala snaha vyrovnávat úroveň domácí literatury soudobé tvorbě evropské. Oceňujeme-li význam latinské vzdělanosti, a to nejen pro literární tvorbu latinskou, nýbrž i českou, musíme si však uvědomit i některé negativní rysy, které zasáhly vývoj v našich zemích a projevíly se v ideových i uměleckých hodnotách literatury.

Práci našich latinsky píšících autorů zasáhl rostoucí vliv formalismu, který se objevuje během 16. století v humanistické literatuře evropské. Tím klesala tvůrčí původnost, byl potlačován myšlenkový kvas i úsilí o osobitý umělecký výraz. K literární práci byl přiváděn vlastně každý, kdo byl vzdělán ve školských naukách, především v rétorice a poetice. Literární práce nesla stopy tematické i formální nepůvodnosti a stala se tak spíš výrazem dovednosti získané školským vzděláním nebo zábavou než opravdovým uměním.

Tato situace měla svůj odraz i v společenském postavení autora. Ten na jedné straně dával své síly nejen do služeb šlechticů, nýbrž daleko více se uplatňoval také v prostředí městském, k němuž měl svým původem i zájmem většinou blízko; na druhé straně vedlo jej právě konvenční pojetí spisovatele a ráz literárního tvoření nejednou k přehlížení závažné životní problematiky v literární tvorbě a k stírání společenských rozdílů a protichůdnosti zájmů v oblasti tvorby. Zároveň trvalo nadřazování latinsky psané produkce nad českou.

Pokles samostatné tvořivosti latinských humanistů je nápadný i ve srovnání s předcházejícím obdobím latinské literatury u nás. Ze starší generace působil ještě v polovině století JAN SKÁLA z DOUBRAVKY, který pokračoval na Moravě v okruhu olomouckého biskupa Stanislava Thurza ve svém díle jako jeden z významných představitelů latinského humanismu, vcelku však po odchodu Bohuslava Hasištejnského latinský humanismus u nás již neměl významnějších představitelů.

O Skálovi z Doubravky byla řeč již dříve jako o autoru *Theriboulie*. Na počátku padesátých let vydal latinsky *Českou historii* (*Historia regni Bohemiae*—1552), zpracovanou hlavně podle kroniky Václava Hájka a v duchu jeho tendencí. Šíří jeho zájmu dokládá práce *De piscinis* (O rybnících—1547), která je zároveň dokladem živého vztahu autorova k otázkám hospodářského života jeho doby.

Nová vlna literárního úsilí, které odráželo rozvoj měšťanské kultury, počínala se zvedat asi od konce třicátých let 16. století, kdy se objevovaly první

výsledky rostoucího vlivu humanistického školství a jeho péče o slovesné vzdělání. Pozornost se soustřeďovala převážně k poesii, jejíž tematika se vyčerpávala tématy historickými a náboženskými, hlavně pak skladbami příležitostnými. Na jednotlivé osoby, města i země byly psány oslavné básně, a tak vznikaly veršované gratulace svatební (epithalamia), posmrtné vzpomínky, popisy měst a panství, básně provázející nově vydávaná díla atd. Počet autorů a skladeb stále rostl, ale jen malá část z nich přežila svou dobu a nepoutá pouze dovedností, nýbrž opravdovým nadáním autorovým.

Typem takového básníka je MATOUŠ KOLÍN z CHOTĚŘINY (Collinus, 1516—1566), který se po studiích ve Vitenberku věnoval vedle literární práce výchově žáků v duchu humanistickém. Na konci života byl sice nucen odejít z university pro rozhodné vystupování ve veřejném životě a jako stoupenec novoutraktivismu, ale tím jeho učitelské působení neskončilo; studenti vyhledávali i jeho soukromou školu. Nejvíce pozornosti věnoval studiu, výkladu i vydávání klasiků. Přitom se neomezoval jen na klasiky římské, ale přeložil do latiny a vykládal také Homérovu Iliadu.

Jeho původní básnické dílo je roztroušeno jako většina děl této doby v různých souborech a drobných tiscích a zajímá zejména svou námětovou pestrostí. Hojná byla jeho tvorba náboženská, hlavně duchovní písně. Z okruhu jiných témat je třeba připomenout báseň *o požáru Prahy roku 1541*. Jako mnozí z humanistů komponoval Kolín i melodie na své a cizí texty, např. *Harmoniae univocae* (Jednohlasé harmonie — 1555). Do dějin literatury se zapsal i svým vlivem na pozdější básnické generace.

Převážně příležitostný ráz má i tvorba dalších básníků, jejichž činnost spadá do našeho období, např. profesora pražské university a lékaře JANA ŠENTYGARA († 1554), předčasně zemřelého BOHUSLAVA HODĚJOVSKÉHO z HODĚJOVA († 1553), v jehož díle upoutávají vedle tradiční tematiky látky cestopisné, JANA ORPHEA (kolem 1515—1542), známého jako autora básně o původu rodu Hodějovských a několika básnických listů, VÍTA TRAJANA (* 1520) nebo ŠIMONA ENNIA (okolo 1520—1561), který vedle tradičních témat uváděl do veršů i látky legendární a mravoučné a zbásňoval události ze současného života.

I když mnohdy pro lpění na konvencích humanistické poetiky chybí skladbám latinských básníků těsnější sepětí se životem, přece jen prostředí, z něhož vycházeli a v němž žili, vedlo některé z nich — byť ojedinele — k pokusům o poesii vlasteneckou, náboženskou nebo polemickou s novým a živějším vztahem k aktuálním otázkám, než jak tomu bylo u současníků Bohuslava Hasištejnského. Pozornost si zasluhuje též lyrika subjektivní, v ní zvláště výraz vztahu k přírodě.

Práce latinsky píšících autorů této doby objevují se v nejproslulejším souboru humanistické poesie z doby kolem poloviny 16. století, nazvaném *Farragines poematum* (Směs básní; čtyři svazky, 1561—1562); sám Kolín se podílel na jejich pořádání spolu se svým žákem Tomášem Mitisem. Mecenášem všech těchto básníků byl JAN STARŠÍ HODĚJOVSKÝ z HODĚJOVA (1496—1566), který je všestranně podporoval v práci i v životních starostech a nejednou byl za to

jimi oslavován. Jeho péče nepatřila pouze latinským básníkům, ale i těm, kteří se daleko více proslavili tvorbou českou, jako byl např. MARTIN KUTHEN, PAVEL VORLIČNÝ (Aquilinas), MIKULÁŠ KONÁČ aj. Sám však literárně netvořil.

Když koncem první poloviny století vzrůstal zájem o řečtinu, objevily se i první básnické pokusy v tomto jazyce (např. Matouš Kolín a Sebastianus Aerichalcus). I zde jde o skladby převážně příležitostné. Nevynikají umělostí, neboť jejich autoři neměli zvláštních znalostí v řečtině.

V latinské próze pozorujeme ve srovnání se starším obdobím značné zúžení počtu skladeb. Literární činnost se zde soustřeďovala k literatuře určené škole, která se zaměřovala na výuku latiny a řečtiny, studium klasiků a otázky gramatiky, poetiky a rétoriky. Příležitostné spisy, jako je např. KOLÍNŮV výklad o náboženské situaci v Čechách *Vera narratio de statu religionis in Bohemica gente* (Pravdivé vylíčení náboženských poměrů v českém národě), jsou tu výjimkou; zato byla hojně šířena a čtena prozaická díla cizích humanistů nebo díla starověká. I v popředí této práce stál Matouš Kolín, který vedle děl určených studiu klasické literatury pečoval i o knihy pro nižší školy; tak vydal např. učebnici latiny. Z jiných dokladů takové práce je významná činnost správce školy v Prostějově a později v Kyjově PAVLA VORLIČNÉHO († asi 1569), který pořídil podle Erasma Rotterdamského pro školské potřeby vydání výroků řeckých mudrců a zpracoval s českými výklady gramatiku Melanchtonovu². Pro celkovou kulturní situaci je však důležité to, že někteří humanisté věnovali pozornost i vzdělavatelné literatuře psané česky, třebaže nejednou literární tvorbu v tomto jazyce podceňovali. Tak orientoval svou vychovatelskou práci zčásti např. Matouš Kolín, ve zpracovávání školských příruček nebo Pavel Vorličný ve svých překladech.

*

Rozvíjení latinské vzdělanosti mělo velký význam i pro česky psanou literaturu, neboť bylo základem vzdělání česky píšících autorů i přípravou pro jejich další činnost. I oni tedy přicházeli poučení o zásadách humanistického pojetí práce, ale svůj úkol spatřovali v rozvíjení domácí literární tradice. A tak se nejednou rozcházeli se směrem, jímž se u nás ubírala latinská tvorba mnohých autorů, především proto, že se vzdalovala od otázek života a soustřeďovala se na pouhé napodobování cizích vzorů. Jejich vztah k podnětům latinské vzdělanosti zůstával nadále tvořivý, neboť vycházel ze společenské funkce domácí literatury.

Pro celkový ráz české literatury je příznačné, že se hlavní práce dále obracela hlavně k tvorbě vzdělavatelné a naukové, ale proti převážně receptivnímu

² FILIP MELANCHTON (vl. Schwarzerd, 1497—1560) byl jedním z předních činitelů německé reformace.

charakteru českých děl starších autorů nacházíme nyní už hojněji práce samostatné.

Na úseku prózy se objevil velký zájem historický. Historická práce zůstávala stále těsně spjata s náboženským a politickým vývojem, jak ukazují např. kroniky Bartoše Písaře a Bohuslava Bílejovského, které však nebyly ještě pod přímým vlivem humanismu.

Pražský měšťan luterán BARTOŠ PÍSAŘ (kolem 1470—1535) zachytil spisem *Knihy o pozdvižení jedněch proti druhým v obci pražské* (stručně zvaným Pražská kronika) události z let 1524 až 1526, kdy došlo v Praze k prvému násilnému potlačení stoupenců luteránství. Celkovým způsobem zpracování se toto dílo hlásí k historickému spisování, jaké se vyvinulo z tvorby husitské. Z kroniky vystupuje hlavně stanovisko Bartošovo ke kališníkům; charakteristická už pro počátky ohlasu Lutherovy reformace u nás jsou místa, kde lze pozorovat, jak otázky vztahu mezi Čechy a Němci ustupují pod vlivem náboženského smýšlení do pozadí. Jiného rázu je tendence *České kroniky* (1537), kterou napsal kališnický kněz BOHUSLAV BÍLEJOVSKÝ (asi 1480—1555). Bílejovský chtěl ukázat dávnou tradici přijímání pod obojí způsobou, a proto oživoval vzpomínky na dobu cyrilometodějskou, v níž hledal jeho počátky.

Z politického dění své doby vycházely i další dvě kroniky, Martina Kuthena ze Šprinsberka a Václava Hájka z Libočan. První z nich měla vyzdvihnout význam měst, druhá oslavit šlechtu. Novost zpracování ve srovnání se staršími kronikami, úsilí o umělecké kvality práce po vzoru humanistických kronikářů, jakož i způsob a výběr faktů ukazují, že tu přistupovali k úkolům autoři humanisticky vzdělaní. Pokud jde o historickou pravdu, na jedné straně nacházíme zájem o prameny, na druhé straně však pozorujeme často zkreslování získaných faktů. Tento postup byl tehdy častý i v literaturách jiných zemí.

MARTIN KUTHEN († 1564) se ve své *Kronice o založení země české a prvních obyvatelích jejích* (1539) neosvědčil přes snahu stranit městům jako skutečný obránce jejich politického programu, přestože byl sám měšťan. Ukazuje to jeho vztah k otázkám, které právě v té době byly palčivé, ať už se týkaly náboženských nebo politických poměrů. Události vypsál jen stručně. Naproti tomu *Kronika česká* (1541) od katolického kněze VÁCLAVA HÁJKA Z LIBOČAN († 1553) je dílo rozsáhlé a s vyhraněnou tendencí; chtělo být oslavou šlechty a zároveň obranou katolicismu. Na rozdíl od Kuthena usiloval Hájek též o poutavou formu vyprávění. Proto sahal po vzoru humanistů k bájím a pověstem všeho druhu a doplňoval je různými smyšlenkami. Mlhavý obraz dávné minulosti snažil se zpřesnit vymyšlenými časovými údaji, a aby oslavil mocné šlechtické rody, hledal jejich počátky až v nejstarších obdobích. Tím přetvářel a doplňoval své prameny, jichž měl velmi mnoho (kroniky, listinný materiál). Tím však, že podřídil materiál tendenci a položil důraz na výpravnost, vytvořil dílo

zkreslující historickou skutečnost, i když velmi poutavé. Pro svou zábavnost i zachycení některých stránek české minulosti byla kronika v oblibě až do obrození a některé její části se otiskovaly samostatně jako knížky lidové četby. K její oblibě přispívalo i zdůrazňování slavné české minulosti a protiněmecky zahrocená místa. Tyto vlastnosti dodávaly kronice zvláštní význam po Bílé hoře, když ji před pronásledováním protireformace chránilo katolické stanovisko autorovo.

Zcela jiného rázu je historické dílo SIXTA Z OTTERSODRFU (asi 1500—1583), který zasahoval až do sklonku svého života do různých oblastí literatury. Tento vzdělaný pražský měšťan zúčastnil se činně protihabsburského odboje za tak zvané války šmalkaldské v letech 1546 až 1547. Když odboj ztroskotal, snažil se osvětlit a bránit postup měšťanstva tím, že proti oficiálním Aktům, jimiž panovník úředně ospravedlňoval svůj postup proti představitelům odboje, napsal dílo *Akta aneb knihy památné čili Historie oněch dvou nepokojných let v Čechách 1546 a 1547*. Předností tohoto spisu je snaha o přesnost údajů dokládanych dokumenty i autentickými zprávami Sixtovými a kritické stanovisko k habsburskému panovníkovi. Tiskem Akta vyjít nemohla, šířila se však v opisech.

S péčí o dochovávání materiálu a zpráv počínala se rozvíjet pramenná práce historická i v jednotě bratrské a stala se základem cenného *archivu bratrského*; v této době se jí účastnil MATĚJ ČERVENKA (1521—1569) a JAN ČERNÝ (Nigranus, asi 1500—1565).

Zájmu o světové dějiny a o různé stránky života v cizích zemích snažily se vyhovět překlady ze současné humanistické literatury.³ Tak k nám uvedl BURJÁN SOBEK z KORNIC světovou kroniku německého humanisty Jana Karióna⁴ s názvem *Knihy kronik Jana Karióna* (1541) a SIXT Z OTTERSODRFU pořídil překlad spisu *O věcech a způsobech národu tureckého*, který byl časový v tehdejší době stálých válek s Turky. Svým rozsahem byla pozoruhodná *Kozmografia česká* (1554); z německého originálu Sebastiana Münstera⁵ přeložil tuto snůšku poučení o různých zemích, životě v nich a jejich minulosti ZIKMUND Z PŮCHOVA († asi 1584).

Ale i v tomto okruhu tvorby se počínala objevovat díla původní, jak ukazuje cestopis OLDŘICHA PREFÁTA Z VLKANOVA (1523—1565) *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Dílo je cenným dokladem pro nové tendence ovládající literární práci: proniká jím nejen zájem o svět, ale i snaha

³ Pro poučení širších vrstev překládalo se hojně i jinde, a také české spisy, jak o tom svědčí např. překlad Hájkovy Kroniky české do němčiny (koncem 16. století).

⁴ JAN KARIÓN (Carion) (1499—1537), německý astrolog a historik, který svou kroniku psal s podporou Melanchtonovou.

⁵ SEBASTIAN MÜNSTER (1489—1552), theolog a humanistický vědec, působil na univerzitách v Heidelbergu a v Basileji; zabýval se studiem bible, filologií a matematikou. Jeho nejznámějším dílem je *Cosmographia universalis* (1541).

dobrat se poznání světa jednak na základě vlastní zkušenosti, jednak pomocí znalosti přírodních věd i soudobé techniky. V předmluvě nacházíme kritiku zábavné literatury toho druhu, jako byly povídky o Štilfrídu a Bruncvíkovi, které autor chce nahradit literaturou populárně naučnou. Ve zpracování vycházel vzdělaný Prefát z humanistických podnětů, ale odvracel se od rétoričnosti a složitosti humanistického stylu k jasnému a poutavému vyprávění, jak to vyplývalo z určení díla širokému okruhu čtenářů. Spis byl šířen nejprve rukopisně, ale pro veliký zájem jej autor připravil do tisku (1563).

Vedle prózy historické a zeměpisné pěstovala se i nyní literatura vzdělavatelná. Z původních prací sem patří pozdní skladba MIKULÁŠE KONÁČE *Kniha o hořekování a nařtkání Spravedlivosti, královny a paní všech ctností* (1547). Konáč tu oživil středověkou tradici mravoučných a společenskokritických satir, ale ve spise jsou i humanistické ohlasy, hlavně v uváděných dokladech a v citátech. Z překladů vynikají práce PAVLA VORLIČNÉHO, JANA POPELA z LOBKOVIC (1490—1569), který překládal z Erasma Rotterdamského, a SIXTA z OTTERSDFURU.

V době politických sporů se těšily zájmu též výbory sentencí a naučení z oboru práva. Dvě díla tohoto druhu připravil BRIKŮ z LICKA (asi 1488 až 1543), známý jako autor spisu *Práva městská*; jsou to *Sententiae philosophicae de regimine et judiciis hominum* (Naučení mudrcuov o spravování a soudech lidských — 1540, paralelní text latinský a český) a *Regule, to jest řeholí obecné z latinských učiteluov práv vybrané* (1541).

Výrazně se projevovalo v literárním životě i oživení reformačních snah. Vyvolávalo nový zájem o vydávání starších děl tiskem, např. některých spisů Husových a Chelčického, a vedle toho vznikala nová traktátová literatura věroučná, psaná ovšem z různých konfesijních hledisek. Sem se řadí i literární práce JANA AUGUSTY (1500—1572), který ještě za života Lukášova zasahoval do věroučných sporů v jednotě bratrské, vyvolaných pronikáním luterství do našich zemí. Proti kališníkům napsal spis *Pře Jana Augusty a kněžstva kališného* (1543). — Významné bylo i nové vydání bible, které vytiskl roku 1549 JIŘÍ MELANTRICH z AVENTINA (1511—1580) v úpravě Sixta z Ottersdorfu. Tento překlad byl jazykově modernisován a vyšel ještě několikrát později (tak zvaná Melantriška).

Z nových úkolů české literární práce zrodil se i filologický zájem. Jeho prvním závažným projevem je *Gramatika česká v dvojí stránce, Orthographia předkem, Etymologia potom* (1533), společně to dílo BENEŠE OPTÁTA († 1559), PETRA GZELA a VÁCLAVA PHILOMATESA. Vznik tomuto dílu dala vlastně jejich překladatelská práce na Novém zákoně (vyšel 1533), která byla nesena humanistickými zásadami studia textů a přivedla je k soustavnějšímu zamyšlení nad češtinou.

Ústřední postavení naukové a vzdělávatelné literatury způsobovalo, že nová produkce zábavná ustupovala do pozadí. Její vývoj byl podvazován i sílicí úřední censurou, kterou nejprve vykonávala konsistoř podobojí, později (od roku 1547) i strana katolická. Vedle censury brzdila rozvoj zábavné literatury také přísnost reformačních hledisek, která se znovu v době nové reformační vlny počala uplatňovat a mezi jiným stíhala i světská čtení, a to jak v jednotě, tak mezi utrakvisty. Velká obliba zábavné literatury však nepolevila, jak dosvědčují nová vydání oblíbených vypravování, s nimiž jsme se setkali už v druhé polovině 15. století. Z tradičních látek, které přibýly, byla v této době zpracována např. ZIKMUNDEM ANTOCHEM z HELFENBERKU († 1552) *Kronika o Herkulovi*; tiskem však vyšla až roku 1565 u Melantricha.

Vývojově nejdůležitější byla vyprávění, v nichž promlouval jak společenskou kritikou, tak životními názory vztah lidových vrstev k životu. Tak se znovu objevil v překladu JANA AKRONA ALBÍNA VRCHBĚLSKÉHO († 1551) *Ezop* (tiskem 1557)⁶ a zvláštní oblibu získávala postava jiného chytráka, potulného tovaryše *Eulenspiegla*, jehož příhody byly kolem poloviny století přeloženy z němčiny. Z podobného vztahu k otázkám soudobého života vycházel i skladatel nedávno objevených tak zvaných *Březinových rozprávek*, cyklu drobných próz, často anekdotických, z nichž každá ilustruje nějakou životní moudrost shrnutou do několika úvodních veršů. Výrazem české moudrosti, která vítězí nad bezprávím mocných a nad učeností vzdělaných, jsou příhody Jana Palečka, šaška krále Jiřího. Tato postava se vyskytuje v různých příbězích tradovaných ústně již od konce 15. století, ale literární dochování Palečkových příběhů pochází až z doby kolem poloviny století následujícího, kdy byly seskupeny v cyklus *Historie o bratru Janovi Palečkovi*; neznámý upravovatel tu nepochybně vybíral z tradovaných vyprávění. Literární zaznamenání Palečkových příběhů je tak dokladem těsného vztahu některých složek literární tvorby s lidovou tradicí. Historky o bratru Palečkovi jsou nejcennějším dílem české zábavné prózy 16. století. Jejich společenská a umělecká hodnota vyplývá z nových požadavků, které kladlo na literární tvorbu měšťanské čtenářstvo. Hlavní přínos rozprávek je v tom, že jsou v nich svěží beletristickou formou zachyceny stopy působení skutečné historické osobnosti. Tímto rysem i světským zaměřením se cyklus zařazuje mezi obdobné cyklické skladby, podnícené většinou čtenářským zájmem měšťanstva a vznikající v 15. a 16. století v mnoha evropských literaturách, kdy z hrdinů lidové četby vyrůstají výrazné literární typy, jako Enšpigl a Ezop.

Historie o bratru Janovi Palečkovi obsahují dvanáct rozprávek, které ukazují, jak si šašek Paleček počínal v různých situacích, kdy měl příležitost činem dokázat svou víru v rovnost

⁶ Překlad byl pořízen podle německého zpracování SEBASTIANA BRANTA (1458—1521), profesora basilejské university, autora veršované alegorické satiry na soudobé poměry *Das Narrenschiff* (Loď bláznů), která stojí na rozhraní středověké a humanistické tvorby.

všech lidí. Paleček vyznával činorodou křesťanskou humanitu v duchu učení českých bratří a přenášel do pozemského života učení evangelia o rovnosti všech lidí před bohem. Tak se v rozprávkách projevuje (nehledíc na četné konkrétní narážky) myšlenková i společenská problematika doby a českého prostředí, v němž vznikly. Na rozdíl od příbuzných cyklů zábavných rozprávek, které tkví svými kořeny v cizím prostředí, nezduřazňují Historie o bratru Janovi Palečkovi jen zábavnost příhod, ale hlavně jejich význam mravně nápravný. Proto také ani nejsou jednotlivé příhody vyvrcholeny pointou, ale poukazem na hlubší smysl Palečkových žertů.

Právě charakterisovaná drobná próza zábavná tvoří jakýsi protějšek renesanční novelistiky boccacciiovské, poggiovské a pokračovatelů, která se u nás objevovala nejčastěji v latinském nebo německém znění v knihovnách vyšších vrstev. V této době se pokusil převést z ní do češtiny *facetie Poggia Braccioliniho*⁷ ALBÍN VRCHBĚLSKÝ, a to z německého zpracování Brantova; připojil je k zmíněnému již překladu Ezopa.

Podobně jako v předcházejícím období, i nadále se využívalo tištěného projevu k aktuálnímu určení a těchto příležitostných tisků přibývalo. Vedle již dříve oblíbených „*novin*“ je to hlavně řada *letáků*, *pamfletů* nebo drobných traktátů z období povstání v letech 1546 až 1547. Z těchto drobných tisků se stal oblíbený prostředek rychlého působení na bojující strany i ostatní obyvatelstvo. Ráz odboje i jeho sepětí s protihabsburskými tendencemi v Německu způsobily, že mnohé z těchto nábožensky nebo politicky laděných tisků jsou přímým ohlasem letákové literatury německé.

Podobným způsobem se podílela na těchto událostech i tvorba veršovaná, především časová píseň. Najdeme v ní ohlas náboženských sporů z dvacátých let — příznačná je např. protiluterská píseň *Čechové, milí Čechové*, v níž se vedle věroučných problémů objevil i důraz na tradiční spor národnostní mezi Čechy a Němci. Stejně tak ožívá aktuální píseň znovu v událostech z konce let čtyřicátých za stavovského odboje.

Vedle této příležitostné tvorby ustupovala do pozadí mluvní poesie, kterou představovaly hlavně básně naučného rázu. Patří k ní např. překlad *Katonových distich* od PAVLA VORLIČNÉHO (společně s latinským originálem 1558). Naproti tomu neproniklo do české veršované tvorby nic z charakteristické tematiky latinské poesie humanistické. České prostředí nemělo zájem o poesii vzdálenou životu a o světskou tematiku, která byla v jiných formách potlačována i v zábavné próze. Výjimkou je uvedení starověké látky ovidiovské⁸ v *Kronice o Pirámovi a Tysbě*; její převod do češtiny v bezrozměrném verši patrně vznikl už v tomto období. S překlady z římské literatury objevovaly

⁷ *Facetie* je stručné vyprávění s nejrůznější tematikou, zakončené vtipnou pointou; do literatury uvedl facetii italský humanista POGGIO BRACCIOLINI (1380—1459) v souboru nazvaném *Liber facetiarum* (Kniha facetií — 1452).

⁸ PUBLIUS OVIDIUS NASO (43 př. n. l. — asi 18 n. l.), římský básník, z jehož díla se těšila stále oblibě hlavně milostná poesie a básnické zpracování řecké a římské mythologie *Metamorphoses* (Proměny).

se i podněty k napodobení antických strofických a veršových útvarů, jak ukazují např. Konáčovy překlady z Horatia⁹.

Náboženská lyrika měla i nyní příznivé podmínky. Důležitou úlohu v ní hrála i literátská bratrstva, jejichž příslušníci nejen podporovali růst zájmu o duchovní píseň, ale nejednou se podíleli i na jejím vzniku. — Z nových autorů a pořadatelů písňových souborů je třeba uvést především příslušníky jednoty bratrské, JANA AUGUSTU a zvláště JANA ROHA, pořadatele dalšího bratrského kancionálu (1541); Roh pečoval i o vydání bratrského kancionálu německého. Dále se objevily i kancionály jiných náboženských skupin, např. *Kancionál habrovanských*, v jejichž okruhu našlo ohlas reformační učení švýcarských zwingliánů¹⁰.

Rozvoj školství přinášel i zvětšený zájem o latinské drama, které tvořilo součást školské výchovy jazykové. Hry Plautovy a Terentiovy byly dokonce předmětem školních výkladů a od poloviny třicátých let máme doklady i o tom, že je studenti veřejně uváděli na svých představeních. Jiným podnětem zájmu o tuto oblast literární tvorby byl ohlas názorů Martina Luthera, který doporučoval divadlo jako důležitý výchovný prostředek. Je pochopitelné, že pro takto chápaná divadelní představení se zpracovávala tematika biblická. I k nám pronikala cizí díla toho druhu a latinské biblické hry se dávaly nejen v Praze, nýbrž i v jiných městech.

Z dramatické tvorby české nepozorujeme však v této době více než počátky, v nichž se ještě ani domácí tvořivost autorů podstatně neuplatnila. Ukazuje to hra *Judith* MIKULÁŠE KONÁČE (tiskem 1547), která je jen zpracováním německé předlohy. Konáč se také pokusil o humanistické drama světské zveršováním *Hry pěkných příslovídek*, zakládající se na boccacciovské látce. Tendenční drama je zastoupeno anonymním překladem protipapežské hry *Pammachius* od protestantského duchovního Thomasa Naorgeorga (vl. Kirchmeyera, 1511—1563).

Přehled ústavně právních, národnostních a náboženských poměrů v českých zemích po nastoupení Habsburků v posledním století před Bílou horou, stejně jako charakteristiku společenského života a především přehled vývoje kulturního, podává v rozsáhlé práci Kamil Krofta, *Nesmrtelný národ*, 1940 (pojetím je práce dnes překonána, ale má význam materiálem, který přináší).

⁹ QUINTUS HORATIUS FLACCUS (65—8 př. n. l.), římský lyrik, který vynikal i jako kritik soudobých poměrů; vedle toho je autorem známého listu *Ad Pisones* (Pisonským), věnovaného otázkám poctiky.

¹⁰ HULDRYCH ZWINGLI (1484—1531), švýcarský reformátor, předchůdce Kalvínův; byl radikálnější než Luther hlavně v učení o večeři Páně, kterou prohlašoval za pouhý symbol, i v důsledném aplikování předpisů bible na křesťanskou morálku; v duchu evangelické prostoty odstranil bohoslužebnou nádheru i chrámovou výzdobu. Mimo svou vlast získal ohlas hlavně v jižním Německu; jeho stoupenci splynuli roku 1549 s kalvinisty.

Několik ukázek z latinské tvorby českých humanistů 16. století otiskl Karel Hrdina, *Bohemia latina*, 1931; tam i přehledné údaje o zastoupených autorech. Faksimilové vydání jedenácti tisků latinské poesie příležitostně z této doby pořídila Flora Kleinschnitzová, *Vox saeculi. Nové příspěvky k poesii českého humanismu*, 1931.

O jednotlivých humanistických autorech (v abecedním pořádku) a jejich dílech poučuje uvedená Truhlářova a Hrdinova Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému, 1918. Viz také Josef Král, *Řecké básnictví humanistické v Čechách až do konce samostatné university Karlovy* (sborník *Rozpravy filologické věnované Janu Gebauerovi*, 1898).

Dubraviovo dílo *De piscinis* vydala v originále a také v překladu Anežka Schmidtová, překlad pod názvem *O rybnících*, 1953.

Z díla Matouše Kolína z Chotěřiny vydal Ferdinand Menčík *Dopisy M. Matouše Kollina z Chotěřiny a jeho přátel ke Kašparovi z Nydbrucka*, 1914. Ukázku z jeho básnické tvorby otiskl Karel Hrdina, *Bohemia latina*, 1931. Zpráva o českých dílech Kolínových, jak o nich psal Josef Šmaha ve studii *Matouš Kollinus z Chotěřiny*, ČČM 96, 1922, je omylem, který vyvrátil Antonín Škarka v pojednání *Nové kapitoly ze staré české hymnologie*, *Sborník filologický* 12, 1940—1946, str. 52n., pozn. 23; o pedagogických zásluhách Kolínových Josef Hendrich, *Kollinovo vydání Donáta s českým překladem a slabikářem*, *Věstník pedagogický* 3, 1925; o universitním působení Bohumil Ryba, *Matouš Collinus a jeho vergiliovská universitní čtení* (sborník *Pio vati*, 1930); F. M. Bartoš, *Matouš Collinus* (v souboru *Bojovníci a mučedníci*, 1939 a 1946). Nejnověji o něm psal Rudolf Urbánek, *Novotrakvistický humanista Matouš Kollin z Chotěřiny a starší tradice husitská*, ČSPS 64, 1956. Úplný soupis jeho díla je v Truhlářově a Hrdinově Rukověti k písemnictví humanistickému I, 1918.

O Bohuslavu Hodějovském psal Josef Jireček, *Bohuslav Hodějovský z Hodějova*, ČČM 58, 1884, o Janu Šentygarovi a Bohuslavu Hodějovském nově Josef Hejnic, *Dva humanisté v roce 1547, 1957*.

O Janu starším Hodějovském z Hodějova a jeho básnické družině psal Josef Jireček, *Jan Hodějovský z Hodějova, jeho rod i působení a latinští básníci tovaryšstva jeho*, *Pojednání KČSN 1884*. Poznatky o knihovně Hodějovského shrnul Jan Martínek, *De Hodeiovini bibliothecae reliquiis*, LF 3 (78), 1955. K tomu viz též Václav Husa, *Glosy Jana Hodějovského k Hájkově kronice*, *Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia*, 1956.

Stručnou charakteristiku českého dějepisectví této doby podal Kamil Krofta, *Die tschechische Geschichtsschreibung im letzten Jahrhundert vor der Schlacht am Weissen Berge*, *Slavische Rundschau* 10, 1938. O historické práci v jednotě bratrské týž, *O bratrském dějepisectví*, 1946.

Kronika Bartoše Písaře vyšla péčí Josefa Vítězslava Šimáka ve FRB VI, 1907. — Českou kroniku Bohuslava Bílejovského vydal naposledy Josef Skalický 1816. O autorovi psal J. V. Šimák, *Dva příspěvky k dějinám českého dějepisectví* (I. *Bohuslava Bílejovského Kronika česká*), ČČH 38, 1932, a Kamil Krofta, *Slovo o knězi Bohuslavu Bílejovském* (*Listy z náboženských dějin českých*, 1936); k Bílejovského tvrzení o trvání cyrilometodějské tradice přijímání podobojí viz Karel Horálek, *O církevně slovanské tradici v českých dějinách*, SaS 11, 1949.

Kuthenovu Kroniku o založení země české vydal ve faksimile (*Monumenta Bohemiae typographica*) a opatřil úvodem Zdeněk V. Tobolka 1929. Kronikou se zabýval Josef Vítězslav Šimák, *O kronice Martina Kuthena ze Šprinsberka*, ČČM 88, 1914; nověji o ní psal Jaromír Borecký, *K osudům Kuthenovy kroniky*, *Slovanská knihověda* 5, 1938.

Václava Hájka z Libočan *Kroniku českou* vydával nově Václav Flajšhans, ale vyšla jen část do roku 1347 ve 4 svazcích (I 1918, II 1923, III 1929, IV 1933); v I. svazku rozsáhlý úvod i literatura; z ní je důležitá stať Josefa Vítězslava Šimáka, *Prameny a pomůcky Hájkovy*

(Sborník prací historických k 60. narozeninám Jaroslava Golla, 1906). K Flajšhansovu vydání Hájkovy kroniky srov. též kritické poznámky Pavla Váši, ČMM 43—44, 1919—1920, str. 373—376, a Adolfa Kellnera, ČMM 56, 1932, str. 222—231, a 58, 1934, str. 456—458.

Z díla Sixta z Ottersdorfu Akta aneb knihy památné vydal výbor Josef Teige, Knihy památné o nepokojných letech 1546 a 1547, 1918, a Josef Janáček, O pokoření stavu městského léta 1547, 1950. Vedle toho vyšlo i Sixtovo Diarium sněmu z r. 1575, Sněmy české IV, 1886. Josef Teige napsal o Sixtovi i studii Dějepisec českého boje o samostatnost r. 1547, Osvěta 48, 1918.

O Archivu bratrském viz zde výklady v kapitole o Janu Blahoslavovi na str. 364n. — Akty Jednoty bratrské začal vydávat Jaroslav Bidlo, vyšel jen díl I. 1915 a II. 1923. — O dějepisectví v jednotě bratrské viz uvedenou práci Křoftovu O bratrském dějepisectví, 1946. — Výbor ze zápisků Matěje Červenky vydal Timoteus Č. Zelinka (s úvodem Kamila Křofty, pod pseudonymem J. V. Hruška), Cesty Českých bratří Matěje Červenky a Jana Blahoslava, 1942.

Prefátův cestopis vydal Karel Hrdina, Cesta z Prahy do Benátek a odtud po moři až do Palestiny..., kteraužto cestu... vykonal Voldřich Prefát z Vlkanova, 1947; tam i výklad o autoru, jeho díle i přehled starší literatury. Ve výběru vydal Prefátův cestopis Josef Dostál, Cesty do Svaté země, 1948.

O díle Zikmunda z Púchova psal František Černý, Kosmografie česká, LF 20, 1893.

Soupis díla Pavla Vorličného spolu s životopisem je v Truhlářově a Hrdinově Rukověti k písemnictví humanistickému (pod heslem Aquilinas). O jeho překladatelské činnosti psal Jan Václav Novák, České překlady t. zv. Catonových dvojverší, LF 42, 1915.

Z díla Jana Augusty vydal František Bednář Umění práce díla Páně služebného (s průvodní studií), VKČSN 1941. Úryvek odtud otiskl nově Amedeo Molnár, Českobratrská výchova před Komenským, 1956; tamtéž i úryvek z Augustova Kázání o stavu manželském.

O Jiřím Melantrichovi napsal monografii František Rachlík, Jiří Melantrich Rožďalovský z Aventýnu, 1930; k práci je připojena rozsáhlá literatura i soupis knih Melantrichem vydaných.

Literaturu o censuře viz dále na str. 357.

Ezopa v překladu Jana Akrona Albína Vrchbělského vydal v celku Antonín Truhlář, Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky, 1901; tam obsažná předmluva o Ezopovi v dějinách našeho písemnictví. Několik ukázek z Ezopa otiskli: Karel Jaromír Erben ve Výboru II, 1868; Vilém Bitnar, Zrození barokového básníka, 1940; Bedřich Václavek, Historie utěšené a kratochvilné, 1941 a 1950; Antonín Grund, Kratochvilné rozprávky renesanční, 1952.

Ukázky z Enšpigla jsou otištěny v uvedených výběrech Václavkově a Grundově. Zlomky Melantrichova tisku Enšpigla z roku 1576 vydal Čeněk Zíbrt v publikaci Jan Nep. Štěpánek, Eilenšpigl, 1926; tam i vydavatelova stať Enšpiglovská literatura cizí i česká.

Březinovy rozprávky jsou otištěny v uvedené Grundově antologii.

K Ezopovi i k dalším skladbám vydaným ve výběrech Václavkově a Grundově viz též předmluvu k výboru Václavkovu a doslov k výboru Grundovu. Ukázky ve výboru Václavkově jsou upraveny novočesky.

Palečka vydal Jan Herben pod názvem Historia o bratru Janovi Palečkovi, stavu rytířského, 1904; nově (vcelku) v uvedených výběrech Václavkově a Grundově. O Palečkovi psali: Jan Herben, Klenovský-Paleček, Sborník historický 1, 1883; Jaroslav Kolár, Historie o bratru Janovi Palečkovi, Česká literatura 5, 1957; rozsáhlou studií mu věnoval Rudolf Urbánek, Jan Paleček, šašek krále Jiřího, a jeho předchůdci v zemích českých (sborník Příspěvky k dějinám starší české literatury, 1958; tam i vydání jednoho rukopisu Historií).

Facetie Poggiovy v překladu Jana Albína (podle uměleckého zpracování Sebastiana

Branta) vydal Antonín Truhlář (v citované edici Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky, 1901). Výbor otiskl Antonín Grund, Kratochvilné rozprávky renesanční, 1952.

Literatura o novinách je podána v souhrnu na str. 311.

Soupis příležitostných skladeb veršovaných i prozaických z této doby podává Čeněk Zíbrt, Bibliografie české historie III, 1906, č. 7029n.; k tomu viz též Josef Jireček, České pamflety za války šmalkaldské, ČČM 49, 1875.

Literaturu o kancionálech viz dříve na str. 311.

Literaturu o latinském dramatu viz dále na str. 358.

O Konáčovi dramatikovi psal Milan Kopecký, Několik poznámek ke Konáčově hře Judith (sborník Příspěvky k dějinám starší české literatury, 1958). Témuž tématu je věnována i stať Milana Kopeckého Konáčova dramatisace sujetu z Boccaccia, a stať Josefa Hrabáka Poznámky o verši českého dramatu v období renesance (obojí ve sborníku F. Wollmanovi k sedmdesátinám, Brno 1958).

II

(Padesátá léta 16. století až dvacátá léta 17. století)

Za nástupců Ferdinanda I. stále trval kvas, jež vnesla do českých poměrů jeho politika a radikální zásah do vnitřních záležitostí Čech po událostech v letech 1546 a 1547. Úsilí o vytvoření velké evropské monarchie, jejíž součástí by bylo i království české, stále ztroskotávalo při řešení otázky proměny politického života země. Tato proměna, spočívající v snahách o omezení stavovské moci, dotýkala se především většiny vysoké šlechty, a proto do služeb směřujících k novému uspořádání vztahů mezi panovníkem a šlechtou dala se jen část panstva, kdežto většina se dostala do opozice. Politický zápas šel tu ruku v ruce s řešením otázek svobody vyznání.

Úspěchy protihabsburské opozice, jako byla Česká konfese roku 1575 nebo Majestát Rudolfa II. roku 1609, přinesly sice určitou svobodu vyznání i projevu, ale neřešily celkovou situaci. Byly pouze výsledkem dočasných ústupků habsburských panovníků v dobách tísně, kterou vyvolávalo povstání v Uhrách, nebezpečí turecké a rozpory mezi členy panovnického rodu. V protihabsburském odporu nebylo však jednoty, neboť složky, v jejichž rukách leželo rozhodování, nejednou se ve svých zájmech rozcházely. Rozpory v zemi a tříštění sil napomáhaly také růstu hospodářské tísně ve městech i na venkově.

Od nastoupení Rudolfa II. (1576 — 1611) docházelo k rozhodnému uplatňování přívrženců habsburské politiky; to se různě odrazilo v soudobém životě. Působila tu i protireformace, která otevřeně vystupovala v duchu zásad církevního koncilu tridentského, zvláště po příchodu jesuitského řádu do Čech roku 1566. Napětí v zemi vzrůstalo i v souvislosti s vývojem evropských

poměrů, v nichž právě otázka moci a postavení Habsburků byla závažným článkem. Proti-habsburský odboj, který se v naší zemi zvedal a byl živěn i důvěrou v podporu zvenčí, vyvrcholil ve stavovském povstání; jeho vývoj však přinesl nečekaný zvrat, neboť očekávaná pomoc zahraničních nepřátel Habsburků se nedostavila a ani složité domácí poměry nesjednotily odpůrce. Bělohorská bitva roku 1620 zmařila naděje stavovské oposice a otevřela cestu nové fázi habsburské nadvlády v zemi.

Období od padesátých let století 16. do dvacátých let 17. století přineslo největší rozvoj české literatury v měšťanském prostředí, který vycházel jak ze souvislosti domácích, tak z podnětů cizích. Šíře zájmů vedla ke styku se soudobou vzdělaností i literární prací v tehdejší Evropě, a to nikoli už pouze v Německu, které po určitou dobu ve styku našich zemí s cizinou převažovalo hlavně v kruzích hlásících se k reformaci. Vedle studia na různých evropských učilištích působily tu i diplomatické cesty otvírající možnosti pro poznání života a kultury cizích zemí, dále pak osobní styky s cizími vzdělanci, kteří přicházeli do našich zemí zvláště v době rudolfínské.

Veliký rozsah literární tvorby v českém jazyce nesl s sebou i její společenské rozšíření. Demokratisační tendence znovu plně pronikly novodobou vzdělaností a literárním úsilím, a tím se dostávalo uplatnění dávné snaze, aby se vzdělání a literární práce staly především prostředkem k rozvoji poznání a k všestranné citové i mravní výchově člověka. Dosažení cíle však mnohdy bránily ustrnulé názory obránců středověké vzdělanosti, náboženských odpůrců vyššího vzdělání i některých latinských humanistů školských.

Iniciativa vzdělců, především učitelů, duchovních a universitních mistrů, spolu s péčí tiskařů obracely pozornost v daleko větší míře než dosud i k vrstvám, jimž se nedostalo vyššího vzdělání. Na druhé straně hmotný zájem a společenská závislost nejednou orientovaly zájem autorů ke kruhům šlechtickým nebo zámožného měšťanstva. Pro literaturu tohoto období je příznačné, že se týž autor často obracel k různým společenským vrstvám. Proto také některá díla téhož autora bývají psána česky, jiná latinsky.

Zřetel k různému publiku se projevoval nejen v tematické pestrosti a různosti způsobů zpracování, nýbrž přinášel zároveň rozmanitost názorových stanovisek. V naukových dílech i v literatuře náboženskovzdělávatelné a mravoučné proniká spíše snaha autorů obsáhnout co nejširší okruh čtenářů. Tato díla mají víc charakter celonárodní. Koncepce děl historických, politických skladeb a právních památek, v kterých proniká těsnější vztah autorů k událostem, zdá se být určována vyhraněným stanoviskem k zájmům a potřebám jednotlivých společenských vrstev. Tak je možno zvláště od rozhraní 16. a 17. století sledovat rostoucí důraz na aktuální určení literární tvorby s vyhraněnou třídní ideologií.

O tom, jak veliký byl rozvoj naší literární tvorby, svědčí i zájem slovenské inteligence o české písemnictví. Slováky do českých zemí přiváděly nejen společné náboženské problémy (luterství), ale vedl je tam i širší kulturní zájem. Jejich působení v našich zemích, zejména na Moravě, a naopak ohlas české práce na Slovensku přispívaly k výměně mezi českým a slovenským prostředím.

Základní význam pro další literární práci mělo nové pojetí spisovateleova místa v kulturním životě. Vedle dosud převládajícího typu latinského autora rodil se ideál vzdělaného spisovatele, který dává své schopnosti do služeb širších vrstev a usiluje o vysoké slovesné hodnoty v jazyce českém. Zdůrazňováním všestranného obsahu této tvorby mizely dosud trvajících hranice mezi literaturou psanou latinsky pro vzdělance a mezi českými spisy pro širší veřejnost. Pro tento široký rozvoj a látkové bohatství literatury byla doba Rudolfova označována od obrození jako „zlatý“ věk českého písemnictví.

V rozvětvené literární tvorbě této doby lze ovšem pozorovat i leckterý prvek ze starší tradice, hlavně v okruhu literatury nábožensky výchovné a věroučné. Na druhé straně se zároveň objevovaly v některých projevech náznaky ohlašující vznik tendencí, které se rozcházely s dosavadním směřováním literárního vývoje a které nabyly převahy teprve ve změněné situaci doby pobělohorské. Nelze je hledat pouze v orientaci tvorby náboženské, spjaté s protireformačním úsilím (zatím hlavně v duchovní písni, v dramatech a náboženské úvaze), nýbrž i v projevech, které se odvracejí od zájmu o skutečnost a od názorů nesoucích dosavadní literární vývoj. Nově se tvořící pojetí individua a jeho vztahu k světu i k životu přinášelo s sebou výrazy životní nejistoty, zdůrazňování neřešitelnosti rozporů v životě tehdejší společnosti, odvrát k nadskutečnu a hledání nových hodnot v náboženské odevzdanosti. V literatuře byla toho projevem zvláště tematika zdůrazňující záporné stránky života, pomíjivost věcí a slabosti člověka závislého na osudu nebo zas motivy tance smrti, moru a očekávání konce světa. Tomu odpovídá i hledání nových prostředků výrazových a vytváření nového kánonu uměleckých forem.

V souvislosti se šířením tištěné knihy nesmíme přehlédnout ani působení censury. Censura, která byla nejprve prováděna konsistoří podobojí i podjednou, později přešla jen do rukou královských úředníků pod správou arcibiskupa. Od druhé poloviny 16. století se nám zachovalo hojně dokladů o tom, že byli stíháni tiskaři, zvláště pokud vydávali díla s aktuálním a polemickým určením; tak byl stíhán např. Sixt Palma Močidlanský. Censurní tlak nepominul zcela ani s částečným uvolněním, které nastalo po vydání Majestátu Rudolfa II.; zato doba stavovského povstání znamená osvobození od dosavadního jejího zasahování.

Kdežto obraz české literatury se výrazně odlišil díky jejímu rozvoji od produkce předcházejícího období, v oblasti latinské tvorby byl přechod daleko plynulejší. Na počátku tohoto období stál v popředí ještě Matouš Kolín a jeho druhové i žáci, a také později latinská produkce zachovávala svůj tradiční ráz. Nově se objevily jen některé rysy, např. rostoucí zájem o tematiku historickou, literární ohlas účasti některých autorů v politickém a veřejném životě, zájem o literaturu z oboru přírodních věd, lékařství apod. Významný byl nyní daleko těsnější styk latinských spisovatelů s tvorbou českou.

Počet autorů latinsky píšících se dále zvětšoval a jejich pozornost zůstávala soustředěna hlavně na poesii. Tato poesie je převážně příležitostná, a proto nevytvořila větší jednotně koncipované celky. Ze starší generace básníků tohoto období, která většinou ještě začínala v ovzduší kruhu Hodějovského a za styků s Matoušem Kolínem, stojí v popředí vydavatel díla Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic TOMÁŠ MITIS LIMUZSKÝ (1523—1591). Je známý především jako pěstitel duchovní poesie, kterou obohacoval nejen samostatnými skladbami, ale i překlady z české poesie duchovní. Dále zasluhuje zmínku DAVID CRINITUS (1531—1586), v jehož tvorbě se odráží zvláště zájem o dějinnou a náboženskou tematiku. Bohatým básnickým i vědeckým odkazem zaujme PETR CODICILLUS z TULECHOVA (1533—1589), známý též překlady z řečtiny do latiny. K těmto básníkům se řadí i Slovák MARTIN RAKOVSKÝ († 1579), který za svého působení v Čechách oslavil v řadě elegií a epigramů Jana Hodějovského i své české básnické přátele; po odchodu na Slovensko věnoval ve svém básnickém díle pozornost společenským a politickým otázkám.

Z básníků, kteří vstoupili do literatury později, zvláště vynikl nadšený vlastenec JAN CAMPANUS VODŇANSKÝ (kolem 1572—1622), který zanechal obšáhlé básnické dílo, několik próz a drama z českých dějin Bretislaus. Se svými verši spojoval nejednou i umění hudební. Pozoruhodný typ dvojjazyčného básníka, který nejednu skladbu veršuje paralelně v jazyce latinském a českém, byl JIŘÍ CAROLIDES z KARLSPERKA (1569—1612). Spolu se skladbami příležitostnými psal poesii duchovní, výchovnou a mravoučnou.

Vedle příležitostné poesie latinské i některých pokusů v řečtině (řecky básnil i Jan Campanus) je třeba v této době zdůraznit zájem o domácí dějiny, v jejichž zpracování hledali básníci příležitost k vlasteneckým projevům oslavujícím bohatou minulost země; tak CAMPANUS v básni *Cechias* (Čechie, 1616) zpracoval podle Hájka české dějiny až do roku vydání. Objevily se i oslavy šlechtických rodů, jako např. roku 1619 VÁCLAVA KLEMENTA ŽEBRÁČKÉHO *Smirzicias*, genealogická báseň o rodu Smiřických. Příležitostně jsou zaměřeny též verše PETRA CODICILLA věnované králům Maxmiliánu II. i Rudolfovi II. nebo JIŘÍHO CAROLIDA *Píseň Matyáše, krále uherského*, latinská a česká. Také dějiny měst našly své oslavovatele, např. DAVID CRINITUS zpracoval kroniku hlavních měst.

K tomuto zájmu o domácí historii přistoupil i různě motivovaný zájem o dějiny cizí, jak ukazuje např. CAMPANOVŮ veršování o událostech z tureckých dějin *De Turcicorum tyrannorum. . . descriptio* (Vypsání tureckých vládců — 1597) nebo přehled císařů římských MATYÁŠE BORBONIA *Caesares monarchiae Romanae . . .* (Císařové římské říše — 1595).

Epické básnictví bylo obohacováno zpracováváním témat biblických (např. JIŘÍ CAROLIDES *o Jonášovi* 1587). Pozornost k tematice legendární, která se předtím objevovala jen sporadicky, jako u Kolínova současníka Jana Orphea, obrátil nejvýznamnější z básníků katolických JIŘÍ BARTHOLD PONTANUS z BREITENBERKA († 1614) v básni *Vita Hroznatae* (Život Hroznatův).

Trvalou součástí humanistického latinského písemnictví od dob Kolínových byla lyrika náboženská; Jan Hodějovský jí dokonce zajistil zvláštní pozornost i na universitě podporou určenou k tomu, aby byly duchovní poesii věnovány zvláštní výklady. Ve stopách Kolínových šel zde TOMÁŠ MITIS, a to i jako hudební skladatel náboženských písní. Zvláště oblíbeným tématem latinských veršovců staly se parafráze žalmů, jaké skládal např. Campanus a Crinitus; setkáváme se s nimi i v tvorbě české. — Polemickou poesii, namířenou proti významným osobnostem českého kulturního života (např. proti Campanovi, Jiřímu Carolidovi aj.), psal za svých cest Evropou PAVEL LITOMĚŘICKÝ z JIZBICE († 1607), jak ukazuje jeho sbírka *Periculorum poeticorum partes tres* (Tři knihy básnických šarvátek).

Z dalších básníků zasluhují zmínku např. MATYÁŠ BORBONIUS z BORBENHEIMU (1566 až 1629), mistr ADAM ROSACIUS († po 1615) a DANIEL STOLCIUS.

Daleko do pozadí ustupovala ve srovnání s poesii latinská próza. Její oblast byla humanistickou poetikou, resp. rétorikou, uvedena hlavně ve vztah s projevy řečnickými, a proto se próza soustřeďovala na útvary spjaté s aktuálními otázkami a měla tedy příležitostný charakter. Tak se otiskovaly různé *proslovy*, vydávaly se *spisky oslavné a memoárové*, *popisy korunovaci, slavnostních vjezdů panovníků do hlavního města* apod. K této próze lze připojit i latinskou epistolografii, a to jak pro její tematické shody, tak pro důraz na stylistickou stránku. Mezi jejími autory nacházíme i významné osobnosti tehdejšího politického a kulturního života.

Z autorů, kteří psali prozaická díla a korespondenci tohoto druhu, vynikají např. MARTIN BACHÁČEK, JAN CAMPANUS, ADAM ROSACIUS, MATYÁŠ BORBONIUS, KAREL STARŠÍ z ŽEROTÍNA a VÁCLAV BUDOVEC z BUDOVA.

Próza jiného druhu byla vzácná a představovala ji zejména literatura náboženská a historická. K historickému spisování patří např. dějepisné a kulturně historické zprávy podané ve formě zápisů k jednotlivým dnům v roce v historickém kalendáři PROKOPA LUPÁČE z HLAVÁČOVA (asi 1530—1587) *Rerum Bohemicarum ephemeris sive Kalendarium historicum* (Přehled českých dějin neboli Kalendář historický — 1584). Jinou formu historické prózy představovaly *deníky* MATYÁŠE BORBONIA z BORBENHEIMU, které zachycovaly jednak jeho

cestu do Basileje a některé události po ní (1596—1598), jednak jeho životní osudy krátce po bělohorské porážce, kdy byl vězněn a kdy po propuštění odešel z Prahy (1622). Z jiných oblíbených témat objevovaly se úvahy věnované otázkám náboženství nebo morálky, nejednou s oslavou humanistických ideálů lidských ctností. Jinak se literární činnost latinsky píšících autorů soustřeďuje — nehledíme-li k nehojně tvorbě dramatické — převážně k literatuře odborné.

Práce nauková a vědecká zůstávala většinou soustředěna kolem pražské university, která však zaostávala za jinými evropskými universitami pro svou netečnost k novým vědeckým objevům a směrům. Na utrakvistické universitě Karlově (v tak řečeném Karolinu) bylo vyučování omezeno na tradiční obory sedmera umění, podávané na fakultě artistické; další fakulty od období husitského nebyly obnoveny. Když s rozvojem nově orientované vzdělanosti a s jejím proniknutím na universitu rostl zájem o další vědecká odvětví (právo, přírodní nauky, lékařství i theologie), tyto nauky mohly být v universitním rámci pouze připojovány — a to ještě s obtížemi — k výkladům ze sedmera umění. Vedle Karlovy university se začala v druhé polovině 16. století uplatňovat jezuitská kolej klementinská (tak zvané Klementinum), která byla postavena roku 1562 na úroveň vysokého učení. Její hlavní význam zůstával však v první době soustředěn na běžnou praxi školskou a na oblast theologickou.

Tyto celkem stísněné poměry na universitě však nezabránilo tomu, aby se i mezi universitními mistry neobjevily osobnosti, které svou vědeckou a literární činností zasáhly do rozvoje vědy, opírajíce se o nové metody, založené na samostatném studiu předmětu zvláště v oblasti přírodních věd. Tím bylo překonáváno nejen přezívání středověkých názorů, ale i některé ustrnulé formy humanistické vzdělanosti školské. Tak se v nových snahách českých vzdělavců projevovalo úsilí, které je jakousi obdobou postoje, jaký např. v Itálii zaujímal Leonardo da Vinci (1452—1519), když ukazoval na zúžení humanistických zájmů a tím kritisoval neplodné studium a napodobování antiky bez zřetele k realitě přírody a života.

Mezi učenici, kteří rozvíjeli starší práci filologickou nebo tradiční nauky, objevují se autoři známí nám většinou už svou činností básnickou, jako PAVEL VORLIČNÝ (Aquilinas), VÍT TRAJANUS, ADAM ROSACIUS, JAN CAMPANUS a PETR CODICILLUS. Ti zpracovávali spisy z oboru gramatiky, poetiky, logiky nebo etiky, aby vyšli vstříc především potřebám školským. Přitom se často opírali o díla cizí.

Mezi autory, kteří otvírali nové úseky odborné a naukové práce v oboru věd přírodních, jsou osobnosti, jejichž díly se česká věda přibližovala soudobému evropskému vývoji. Dokonce získávala zájem cizinců, kteří zejména v době Rudolfa II. žili v českém prostředí, jako astronomové Tycho de Brahe

(1546—1601) a Johannes Kepler (1571—1630); v Čechách působil po určitou dobu i odborník v otázkách hornictví Georg Agricola (1494—1555), zakladatel moderní mineralogie.

S nejvýznamnějšími z těchto učenců se stýkal všestranně vzdělaný matematik a lékař TADEÁŠ HÁJEK z HÁJKU (1525—1600), jemuž astronomické práce získaly evropský vzhlas; zasáhl i do studií zeměpisných a pracoval na mapě pražského okolí. V literatuře má trvalé místo pro svou českou úpravu *Herbáře* italského lékaře a botanika Pierandrea Matthioliho (1500—1577); Matthioli pobýval nějakou dobu i u pražského dvora a jeho Herbář se těšil ve své době velké oblibě, takže byl zpracováván v různých jazycích. Stejně jako Tadeáš Hájek stýkal se s Keplerem a Tychonem de Brahe MARTIN BACHÁČEK z NAUMĚŘIC (1538—1612), který se však daleko víc zasloužil o rozvoj nové vědy jako organisátor a učitel než jako spisovatel.

V lékařství a filosofii vynikl Slovák JAN JESENSKÝ (Jessenius, 1566—1621). Z jeho lékařských spisů mají zvláštní význam práce anatomické, které jsou výsledkem jeho prvních pitev v Praze. V Jesseniově přírodovědné práci objevil se už i ohlas názoru heliocentrického. Šíří jeho rozhledu dokládá též zájem o italského reformátora Girolama Savonarolu († 1498), jehož jeden latinský filosofický spis znovu vydal. Svým zájmem i osobními styky stál Jesseniovi blízko mezi jinými ADAM ZALUŽANSKÝ ZE ZALUŽAN (kolem 1555—1613), autor obsáhlého, ale ne zcela původního díla botanického *Methodi herbariae libri tres* (Tři knihy o rostlinopisu — 1592).

Nové metody ve studiu práva a jeho výkladech hledal JAN KOCÍN z KOCINĚTU (1543—1610) v díle *Joannis Bodini Nova distributio iuris universi* (Jana Bodina Nové rozvržení veškerého práva — 1581).

Těžištěm latinského dramatu zůstávalo prostředí školské, kde se nadále obnovovaly starší hry antické a pod vlivem reformace se dávaly hry biblické. Doklady ukazují, že se hojně přecházelo od knižního studia k scénickému předvádění jednotlivých děl, a to v Praze i na některých školách venkovských. Původními díly nebyl repertoár těchto her podstatně obohacován, převažovaly práce cizí. Z domácích autorů latinské hry skládali Jan Aquila z Plavče a Jan Campanus.

JAN AQUILA Z PLAVČE († po 1587), známý též jako autor latinských básní, vycházel ze zájmu o biblické hry a poměrně samostatně zpracoval látku o Tobiášovi (*Tobaeus* — 1569); více než zřetel scénický převažuje v ní zřetel školsky výchovný, snaha přispět k dokonalému ovládnutí latiny. JAN CAMPANUS sáhl k příběhu z českých dějin o Břetislavovi a Jitce (*Bretislaus, comoedia nova* — 1604). Znamé kronikářské vyprávění zpracoval podle humanistického pojetí, opíraje se nejen o Terentia a Plauta, ale i o novější tradici dramatu humanistického; příběh je rámcován vystoupením alegorických postav a jeho zpracování je soustředěno hlavně k splnění požadavků formálních.

Do dějin dramatu zasáhli v této době významně i jesuité, kteří se v představeních žákovských nijak neodchylovali od ostatní soudobé školské praxe. Také oni uváděli v koleji pražské, olomoucké i jiných na scénu hry antické, zejména Plauta a Seneku¹, a pro scénická provedení zpracovávali i starověké látky, např. o Herkulovi; vybírali si i hry s oblíbenou tematikou biblickou. V jesuitských hrách se objevil i nový okruh látkový — legendy, některé z nich o českých světcích. Dokonce i o světských látkách máme už z této doby doklady, např. k roku 1563 pro hru o uhlíři Ludvíka XI., krále francouzského; takové hry byly později stále hojnější.

*

Rozmach literární tvorby v českém jazyce ukazuje, že v popředí zájmu stály a s převahou se uplatňovaly nové ideové i umělecké tendence. V bohaté literární praxi i v péči o její všestranný vývoj došly naplnění starší pokusy o uplatnění češtiny v různých druzích literatury. Široká různorodost literárního snažení byla podložena i organizačním úsilím některých významných spisovatelů. Mezi nimi na začátku tohoto období vynikl průkopník nového uplatnění vzdělanosti v jednotě bratrské Jan Blahoslav a po něm organizátor kulturního života spisovatel a tiskař Daniel Adam z Veleslavína, který pokračoval v tiskárně svého tchána Jiřího Melantricha z Aventina. Na konci období vystupuje se svým velkým programem J. A. Komenský.

JAN BLAHOŠLAV (1523—1571) výrazně formuloval snahy o dosažení vyššího vzdělání a tím vytvářel i podmínky pro rozvoj práce literární. Tyto jeho myšlenky jsou shrnuty ve spisku *Filipika proti misomusům* (1567). Otázky kulturní řešil sice především ve vztahu k poměrům v jednotě bratrské, ale výsledky jeho práce měly význam daleko širší. Jeho péče o literární tvorbu se soustřeďovala především k výchově a poučení těch, kteří se měli přímo podílet na dalším rozvoji slovesného umění. Ukazuje to jeho zřetel k otázkám spisovatelské a kazatelské praxe. Oblast literární činnosti těchto autorů měla se rozšiřovat v duchu soudobé školské vzdělanosti humanistické a ve shodě se zájmy náboženskými. Taková byla i vlastní práce Blahoslavova, která se pohybovala v okruhu historie, filologie, teorie hudby, kazatelství a poetiky.

Jiného rázu bylo úsilí DANIELA ADAMA Z VELESLAVÍNA (1546—1599)², nejprve universitního mistra, později majitele známé pražské tiskárny Melantrichovy. Ten vycházel přímo z potřeb široké životní praxe a spojoval otázky života politického, hospodářského i náboženského se snahou o obohacení

¹ LUCIUS ANNAEUS SENECA († 65 n. l.) byl oblíben u křesťanských autorů pro svou filosofii, která hlásala ctnost a zdrženlivost. Jeho tragédie měly veliký význam pro renesanční divadlo, které se od něho učilo výstavbě her.

² Jeho rodové jméno je Adam, Daniel je jméno křestní, „z Veleslavína“ pak získaný nobilitující přídomek.

dosavadního vzdělání a usiloval o pronikání literatury do různých společenských vrstev. Tím se řídila stejně jeho práce vlastní, převážně překladatelská nebo upravovatelská, jako jeho činnost tiskaře a nakladatele, který působil na okruh svých spolupracovníků jak při výběru témat chystaných děl, tak i při způsobu zpracování, zvláště pak jazykové stránky spisů. Jeho jazyk byl označován ještě v době obrozenské jako vzorný („veleslavínská čeština“), a stal se tudíž základem pro normu tehdejšího literárního jazyka. Veleslavínovo postavení v kulturním životě bylo tak významné, že také celá jeho doba bývá nazývána „dobou veleslavínskou“.

Vyústěním všech organizačních snah, které zasahovaly do literární tvorby v období předbělohorském, je program JANA AMOSE KOMENSKÉHO (1592 až 1670). Komenský navazoval na dosavadní práci česky píšících autorů a na jejich péči o povznesení úrovně literatury. Za studií poznal evropskou vzdělanost i soudobé ideály spisovatelské práce, obrátil se k otázkám české tvorby a ještě v době svého stáří prohlašoval, že původně chtěl psát jen česky. Renesanční všestrannost jeho literárních zájmů překonávala už okruh humanistických nauk, v nichž se pohybovala činnost Blahoslavova, a důraz na česky psanou literaturu, která by byla na úrovni soudobé evropské vzdělanosti, podněcoval k samostatné tvořivosti a zároveň rozvíjel veleslavínské úsilí o literaturu přístupnou velkému okruhu čtenářů. Komenský vyslovil tyto myšlenky výstižně v *latínské výzvě* k soudobým českým vzdělavcům, kterou předeslal svému českému spisu *Theatrum universitatis rerum. To jest Divadlo světa* (bylo započato 1614). Nejen tato výzva, ale i vlastní práce Komenského v období předbělohorském dokumentují sílu jeho myšlenek, a to hlavně v plánech velkých děl, která by tematickou šíří odpovídala renesanční touze po poznání i snaze o synthesu všeho vědění. Vedle encyklopedicky založeného Theatra měl to být především velký slovník *Linguae Bohemicae thesaurus* (Poklad českého jazyka — započatý už 1612), dále práce rázu vlastivědného a díla náboženská. Ani tento velký program, ani obsáhlá synthetická díla se nemohla sice uskutečnit pro události bělohorské, Komenského plány však zůstávají významným dokladem snah i cílů, k nimž náš literární vývoj od poloviny 16. do počátku 17. století směřoval.

Těžiště české literární tvorby bylo i nadále v próze. Bohatého rozvoje dosáhla próza historická, s níž bývají spjaty i projevy politické, dále se rozvíjela próza náboženská, polemická i mravně výchovná; znovu ožívalo i vydávání knížek zábavných, v nichž však nejednou převažovaly prvky mravokárné a společenskokritické. Bohatý a po mnohé stránce nový byl rozvoj naukové a vzdělavatelné literatury, která obsáhla různá odvětví.

V oblasti historické literatury zvláštní obliby docházela díla rodopisná (genealogická), paměti a kalendáře. Rozvoj genealogie byl podporován cti-

žádostí šlechtických osobností, které toužily po oslavě svého rodu. Typem takového oslavného díla byla *Kronika rožmberská* (1609) od rožmberského archi-váře VÁCLAVA BŘEZANA (Břežana, kolem 1550 — asi 1618). Z díla, založeného na důkladných znalostech archivního materiálu, zachovaly se jen dva závěreč-né svazky o posledních Rožmbercích Vilému a Petru Vokovi. Menší práce po-dobného druhu věnoval Břežan i jiným rodům, Švamberkům a Šlikům z Holejče.

Šíře pojal BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ z HLOHOL (1540—1614) *Zrcadlo slavného markrabství moravského* (1593) a *Diadoch* (Diadochus, id est successio, jinak Posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech tří stavův slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského — 1602). Paprocký byl Polák, který z politických důvodů odešel na Moravu, kde získal přízeň šlechty a hlavně olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského. Svá díla psal z počátku polsky a dával je překládat do češtiny, později psal česky i sám. Používal nejen zpráv starších kronikářů, ale i výsledků vlastního studia pramenů. Odlišný od těchto dvou prací je třetí jeho spis, věnovaný šlechtě slezské, *Štambuch slezský* (1609).³ V něm převažuje nad krátkými výklady o erbech a o rodech slezských šlechticů náboženská úvaha (srov. úplný titul díla: *Štambuch slezský, v kterém hospodář s hostem o mnohých věcech spasitedlných rozprávějí, pod erby a rody starodávných pánův a ry-tířstva knížetství horních v Slezí*).

Zatím rostla, hlavně v měšťanském prostředí, snaha zaznamenávat udá-losti současné. Doba plná politických a náboženských válek a velké turec-ké nebezpečí, jež pocitovali hlavně na Moravě a na Slovensku, přímo vy-bízely k spisování kronik, které vznikaly na různých místech českých zemí. Tak např. JAN URBAN z DOMANÍNA zaznamenal v deníku vpád Bočkajovců na Moravu roku 1605. Některé z kronik obsahovaly nejen zprávy o událostech místních, ale přinášely i ohlas dějinného vývoje v zemi a v celé Evropě. K nim se druzí i paměti. Z nich jsou nejznámější zápisky kutnohorského měšťana MIKULÁŠE DAČICKÉHO z HESLOVA (1555—1626), který navázal na záznamy svých příbuzných. Nejcennější zprávy jeho *Paměti* jsou z období okolo Bílé hory. Zpracování *Paměti* je prokládáno verši a to ukazuje, že si Dačický kladl i literární cíle. — Většina těchto kronik a pamětí zůstala v rukopisech. I *Paměti Dačického* byly vydány teprve v 19. století.

Popularisační určení měly historické spisy o dějinách domácích i cizích, které vycházely z okruhu Veleslavína a jeho spolupracovníků. Sám DANIEL ADAM z VELESLAVÍNA se o ně zasloužil nejen jako tiskař, ale i jako autor nebo upravovatel. Z publikací, které vyšly z jeho tiskárny, je zvláště významný spis *Kroniky dvě o založení země české* (1585). Je to Konáčův překlad kroniky Silviovy spojený v jeden svazek s kronikou Martina Kuthena. Veleslavín vydal tento

³ *Štambuch* (Stammbuch) je kniha rodokmenů.

svazek ve své jazykové úpravě a předeslal mu předmluvu, která oceňuje slovesné hodnoty Silviovy kroniky a zdůrazňuje poutavost jejího vyprávění. To je příznačné pro Veleslavínův vztah k literární práci. Veleslavín oceňuje především umělecké hodnoty Silviova díla, a nezaujímá proto záporný postoj k ideovému zaměření kroniky; nesouhlasí pouze s některými závěry Silviovy, o jiné se naopak opírá, aby jimi podepřel úsilí o nápravu své doby. Z Veleslavínova zájmu o minulost vznikl i *Kalendář historický* (1578; 2., doplněné vydání 1590), česká obdoba latinského historického kalendáře Lupáčova.

O tom, jak veliký byl zájem o starší dějiny, svědčí také *Historia o císaři Karlovi, toho jména Čtvrtém* (1584) od PROKOPA LUPÁČE z HLAVÁČOVA a ztracená práce o starožitnostech Moravy od J. A. KOMENSKÉHO (z doby před Bílou horou).

K cizím dějinám se vázal překlad tehdy aktuálního spisu německého teologa, právníka a historika Jana Löwenklaua (1533—1593) *Kronika nová o národu tureckém*; připravil jej společně s Veleslavínem JAN KOCÍN z KOCINĚTU (1543—1610). Kocín vyhověl i zájmu o církevní dějiny, k nimž se v době náboženských sporů stále vracela pozornost, a to tím, že přeložil dvě významná díla starokřesťanské historiografie, *Historii církevní Eusebia Pamfila* a *Historii církevní římského senátora Kassiodora*⁴.

Neobyčejnou pozornost věnovala historii jednota bratrská. Úsilí o shromáždování historických zpráv se v ní promítlo do další práce na budování *bratrského archivu* (Acta Unitatis Fratrum). Vedle toho vynikla i samostatná dějepisná díla, JANA BLAHOŠLAVA spis *O původu jednoty bratrské a řádu v ní* (1552) a JANA JAFETA († 1614) *Historie o původu jednoty*. K ovzduší této církve se hlásí i monografie JAKUBA BÍLKA (1516—1581) *Život Jana Augusty*, líčící dlouholeté věznění jejího biskupa Jana Augusty na Křivoklátě po válce šmalkaldské. Z dějepisecké školy bratrské, která se vytvořila kolem bratrského archivu, vyšel i zmíněný již VÁCLAV BŘEZAN.

V blízkosti historických prací, které měly vztah k současným událostem, vznikala i tvorba s aktuální tematikou politickou. Jsou to různé záznamy o jednáních, o významných událostech nebo jiné projevy toho druhu. Většinou byly obdobou děl latinských a nesly i stopy jejich úsilí o stylistickou vytríbenost, stojící pod vlivem rétoriky. Po té stránce vynikají především práce významného šlechtice KARLA STARŠÍHO z ŽEROTÍNA (1564—1636), který ve vysokých veřejných funkcích na Moravě zasahoval do osudů našich zemí. Z jeho spisů se dochovaly *Zápisy o soudu panském* z let 1594 až 1614, *Popsání sněmů obecních v Brně* 1594, 1596 a 1597 a především *Apologie* (1606), jíž ospravedlňoval svůj odchod z veřejného života, který mu vytykal jeho vrstevník

⁴ EUSEBIUS PAMPHILUS (267—340) byl biskupem v Cesarei. Bývá nazýván otcem církevního dějepisectví. — FLAVIUS MAGNUS CASSIODORUS SENATOR (asi 490 — po 580) byl významný římský politik, který věnoval hojně pozornosti také otázkám kulturního života. Vedle historie zpracovával nauková díla a učebnice.

Jiřík z Hodic. Apologie patří k nejcennějším dokladům řečnické prózy tohoto období. Velké vzdělání i stylistickou dovednost dosvědčují i Žerotínovy listy.

Podobně jako u Žerotína odrazila se v literární formě politická činnost VÁCLAVA BUDOVCE z BUDOVA (1551—1621), který měl jako přední představitel a mluvčí nekatolické české šlechty velký podíl na vydání Majestátu Rudolfa II. Z tohoto období pochází jeho spis *Akta*, přinášející záznamy o důležitých politických událostech let 1608 až 1610. Kromě toho Budovec zanechal též cennou korespondenci.

Do okruhu politické literatury patří též anonymní *letáky* a *noviny*, které spolu s veršovanými skladbami a písněmi živě reagovaly na současné události, při čemž se v nich často mísily motivy náboženské a vlastenecké. Vydávaly je různé strany česky i německy zvláště od počátku 17. století a za stavovského povstání. Okruhu spisků tohoto druhu není zcela vzdálen ani *Okřik* PAVLA STRÁNSKÉHO (1583—1657), autora, který svůj život dožil mezi pobělohorskými vyhnanci v cizině. Toto dílko, složené roku 1618, ale netištěné, bylo namířeno proti pronikání němčiny do českého života a projevil se v něm odpor proti cizáctví v zemi (srov. úplný titul: Proti hostinským, v Čechách se do kostelův tlačícím jazykům na nedbalého Čecha učiněný okřik).

Ideové spory tohoto období se výrazně projevíly i v náboženské literatuře, v níž věroučné rozdíly spolu s celkovou politickou situací v zemi rozvířovaly hojně polemiky. Cílem útoků byla především jednota bratrská.

Útočil proti ní luterán JAN ŠTELČAR ŽELETAVSKÝ (kolem 1540 — po 1596), Slovák PAVEL KYRMEZER, který působil na Moravě a klonil se k luterství, ale též ze strany katolické jesuita VÁCLAV ŠTURM (1533—1601) a VÁCLAV BROŽ (Brosius, † 1601), autor pamfletu proti jednotě *Koule Danielova* (1589). Z bratrských polemiků bránil v osmdesátých letech jednotu proti útokům Šturmovým SILVIUS UBERÝN. Do řešení některých dogmatických otázek, hlavně ve vztahu k pronikajícímu luterství, zasáhl ve svých traktátech i JAN BLAHOŠLAV.

Zajímavým dílem náboženské literatury je *Antialkoran* VÁCLAVA BUDOVCE z BUDOVA („Antialkoran, to jest mocní a nepřemožitelní důvodové toho, že Alkoran turecký z ďábla pochází“; dokončen 1593, tiskem vyšel až 1614). Vznik díla byl vyvolán zájmem o náboženství Turků, které Budovec poznal za pobytu v Turecku. Základem je sledování rozdílů mezi naukou křesťanskou a mohamedánskou, ale zároveň spis nepostrádá aktuálního významu a podnětů k odporu proti tureckému nebezpečí ohrožujícímu v té době evropské země.

Rozsáhlá náboženská tvorba tohoto období je zastoupena rovněž různými spisy vzdělavatelnými, ale kromě toho vyrůstá řada náboženských úvah a výkladů namnoze z ohlasů soudobých událostí nebo z podnětů tehdejších náboženských a sektářských proudů (tendence chiliastické, mystické apod.). Zvláště hojně se jejich autoři zamýšleli nad současnými způsoby života a obraceli se k otázkám smrti a přípravy na ni, aby tak působili na současnou společnost. Pokud tato literatura zasahovala širě do otázek veřejného života, jednotlivá

díla se dostala do těsné blízkosti s úkoly aktuální tvorby časové (sem patří např. i KOMENSKÉHO *Retuňk* — 1617) nebo jindy s ostatní mravoučnou a společenskokritickou literaturou.

Ze spisů vzdělavatelných vycházely hojně postily, např. luterána MARTINA PHILADELPHA ZÁMRSKÉHO (1592) nebo katolíka ŠEBESTIÁNA BERLIČKY (1618); náboženské výklady psal luterán JAN ŠTELCAR ŽELETAVSKÝ a kalvinista HAVEL ŽALANSKÝ. Z děl jiných autorů patří do tohoto okruhu náboženské spisy JANA BLAHOHLAVA (např. *Spis o zraku* — 1550) nebo některá díla z počátku literární činnosti J. A. KOMENSKÉHO (ztracený spisek *o andělich* — 1615; *Manualník* — 1620 až 1623; zvláště pak osobité náboženské úvahy a spisy útěšného rázu z prvních let po Bílé hoře, kdy ještě pobýval ve vlasti).

Hojná byla i náboženská literatura překladová; nové prvky do ní vnášeli katoličtí spisovatelé v překladech ze starších mystiků; např. ADAM Z VINOŘE překládal z Alberta Velikého.

Nad ostatní překladatelskou prací tohoto období vyniká *Bible kralická*, nazvaná tak podle místa tiskárny. Je dílem překladatelů z jednoty bratrské, kteří navázali na podněty překladu Nového zákona od Jana Blahoslava (1564) a hlavně na způsob Blahoslavovy práce, fundované filologicky i bohatou znalostí soudobého studia bible na základech humanistických. Při své dlouhodobé překladatelské práci mohli tito pracovníci těžit jak z nových edic biblických textů v jazyce řeckém, latinském a hebrejském, tak i z podnětů, jež přinášely novodobé překlady německé i domácí tradice překladů bible do češtiny. Soudobé studium biblických textů, rozvíjené hodně v reformačních kruzích humanistických vzdělavců, přispělo jim zároveň i k vypracování komentáře, který provází kralický text. Tak vyšel tento překlad s komentářem v šesti svazcích (odtud je nazýván „Šestidílka“) v letech 1579 až 1594; roku 1596 vyšel po prvé bez komentáře v jednom díle, později většími typy 1613. Po stránce slovesné je to dílo vysoké umělecké ceny, jehož tvůrci se snažili podržet všechny zvláštnosti originálu bez újmy na srozumitelnosti a čistotě jazyka překladu. Bible kralická působila pro své vysoké slovesné hodnoty dlouho na další literární tvorbu, a to nejen v prostředí českém, ale brzy i na Slovensku, kam pronikala působením reformačních složek a jejich styku s Moravou a Čechami. Na Slovensku ustalovala na dlouho normu spisovné češtiny v literární tvorbě (příznačně byla tato čeština nazývána „bibličtinou“) a její uplatnění rostlo ještě po Bílé hoře, když nekatolická inteligence z českých zemí nalézala na Slovensku možnost dalšího působení nebo uplatnění své literární práce.

Těsný vztah literatury k životu se výrazně projevil v naučných dílech o různých otázkách praxe a vzdělání. Tak upravil DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA podle německého humanisty Georga Lauterbecka († 1578) spis o veřejné správě ve městech a obcích *Polivia historica. O vrchnostech a správcích světských knihy patery* (1584) a mistr PAVEL KRISTIÁN Z KOLDÍNA (1530—1589) napsal *Práva městská království českého* (1579). Tato práva byla pak zavedena v celých Čechách (1610) a na konci 17. století i na Moravě (1697). Tiskly se také praktické knihy léčitelské, pěstitelské apod.

Tak např. vydal ADAM ZALUŽANSKÝ ZE ZALUŽAN *Řád apatekářský* (1592) nebo TOMÁŠ JORDÁN Z KLAUSENBURKU *Knihu o vodách hojitelných neb teplících moravských* (1580). Zájem o alchymii dokládají rukopisně dochované práce BAVORA MLADŠÍHO RODOVSKÉHO Z HUSTIŘAN (asi 1526—asi 1600).

Z prací věnovaných jiným vědním oborům zasluhuje zmínku česky psaná *Logika* ŠIMONA GELENIA SUŠICKÉHO († 1599). Je zpracována podle novodobého učení, které se rozcházelo se středověkým pojetím této disciplíny.

Zvláště velkému zájmu se těšila literatura zeměpisná, v ní pak na prvním místě cestopis. V okruhu Veleslavínově vzniklo zeměpisné dílko, zpracované podle latinské předlohy MATOUŠEM HOZIEM VYSOKOMÝTSKÝM (asi 1555 až 1589), nazvané *Vypsání krajin země ruské* (1590; později, upraveno Veleslavínem, vyšlo roku 1602 pod titulem *Kronika moskevská*). Nechyběly však ani spisy zakládající se na poznání cizích krajin z vlastní zkušenosti. Tak po oblíbeném cestopisu Prefátově zpracovali své dojmy z cest, vykonaných v devadesátých letech 16. století, Kryštof Harant a Václav Vratislav z Mitrovic.

KRYŠTOF HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC (1564—1621) vydal tiskem *Cestu z království českého do Benátek, odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta...* (1608). Osvědčil velké zkušenosti i bohaté znalosti humanistického vzdělance, kterými doprovodil své výklady o cizí zemi; sám připravil k tomuto cestopisu i obrázky. *Příhody VÁCLAVA VRATISLAVA Z MITROVIC* (1576—1635) jsou jiného rázu. Spisovatel vypravuje prostým a nehledaným slohem o cestě do Cařihradu, kam se dostal s diplomatickým poselstvím, a velkou část díla věnuje vyprávění o osudech ve vězení, do něhož byli členové poselstva uvrženi pro podezření z vyzvědačství. Tiskem však vyšlo toto dílo, které patří k nejpůsobivějším památkám naší starší literatury, až v počátcích obrození (péčí Františka Martina Pelcla, 1777). Netištěn ve své době zůstal také cestopis BEDŘICHA Z DONÍNA (asi 1574—1634) o menších cestách po střední Evropě a Itálii a překlad Jana Léryho *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílie slove*, pořízený roku 1590 českými bratry MATĚJEM CYREM a PAVLEM SLOVÁKEM. Zeměpisné zprávy obsahují i soudobé deníky a korespondence.

Bohatá spisovatelská činnost vytvořila příznivou půdu pro teoretické práce o některých otázkách jazyka a literatury. Tyto práce většinou přihlížely k potřebám literární praxe. Pozornost byla věnována i teorii překladu (např. v úvahách pojatých do předmluv). O vědecké pozorování češtiny se pokusil JAN BLAHOŠLAV v *Gramatice české* (1571), která navazovala na starší práci Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa. Vedle otázek jazykových věnoval v ní Blahoslav pozornost i problémům literární práce. Jinou gramatiku českou (1577) napsal MATOUŠ BENEŠOVSKÝ (asi 1550—1595), který se vedle toho pokoušel podle tehdejšího způsobu o etymologické výklady v *Knůžce slov českých* (1587). Zvláště závažná je latinská gramatika Slovák VAVŘINCE BENEDIKTIHO Z NUDOŽER (asi 1555—1615). Byla založena na pilném studiu soudobé literatury a na důkladném pozorování češtiny, nářečí na

Moravě i na Slovensku. Vyrovnala se nejlepším soudobým dílům cizím. Benedikti se zabýval i otázkami poetiky, jeho spis se nám však nedochoval. Teoreticky se uvažovalo také o kazatelství, jak dokládá BLAHOŠLAVOVA knížka *Vady kazatelův* (1571) i KOMENSKÉHO *Zpráva a naučení o kazatelství*, vzniklá ještě za jeho působení v Čechách. Tato díla se v mnohém stýkala s naukou o rétorice.

Pro otázky poesie byla zvláště podnětná BLAHOŠLAVOVA *Musica* (1558 a 1569), kde se Blahoslav v souvislosti s otázkami hudebními dotkl otázek prosodických. Vytyčil požadavek, aby v hudebním textu byly dlouhé noty podkládány dlouhými slabikami a definoval pojem slabičné délky. Snaha, aby se česká poesie vyrovnala klasické tvorbě uplatněním časoměry v českém verši, zaujala VAVŘINCE BENEDIKTIHO z NUDOŽER (úvod k jeho pokusům o časoměrné přebásnění žalmů), MATOUŠE BENEŠOVSKÉHO a J. A. KOMENSKÉHO, který jí věnoval pozornost i ve zvláštním spisku *O poezi české* asi ze začátku dvacátých let 17. století.

Rozvoj české literatury spolu s potřebami školské praxe vyvolal zvýšený zájem i o práce slovníkářské. Patří k nim latinsko-český a česko-latinský slovník překladatele náboženských spisů z latiny TOMÁŠE REŠELA († 1562) a hlavně slovníky DANIELA ADAMA z VELESLAVÍNA. Ten vydal po menších slovnících dvě základní díla naší lexikografie 16. století, při nichž vyšel ze slovníkářských prací soudobých evropských humanistů. Je to věcně uspořádaný slovník *Nomenclator quadrilinguis* (Čtyřjazyčný věcný slovník) a abecedně uspořádaný *Silva quadrilinguis* (Slovní zásoba čtyřjazyčná — oba 1598). V obou jasně vystupuje snaha ukázat bohatství češtiny i zřetel k zvláštním potřebám školské a spisovatelské praxe (zájem o frazeologii, shromáždování přísloví apod.).

Humanističtí autoři si libovali v citování sentencí, rčení a přísloví. To vedlo k shromáždování těchto útvárů do zvláštních sbírek. U nás zařadil sbírku přísloví Blahoslav do své Gramatiky (užil tu materiálu shromážděného Matějem Červenkou) a latinská přísloví provázel českými paralelami JAKUB SRNEC z VARVAŽOVA († 1586) ve sbírce *Dicteria seu proverbia bohemia* (Úsloví aneb přísloví česká). Tato sbírka sloužila hlavně jazykovému zdokonalování ve školské praxi. Pro hodnoty myšlenkové a pro možnost uměleckého využití shromáždil a utřídil česká přísloví, rčení apod. JAN AMOS KOMENSKÝ v *Moudrosti starých Čechů*; dílo vzniklo ještě před jeho odchodem do vyhnanství a opíral se v něm hlavně o sbírku Srncovu.

Významným projevem úsilí literatury o účast na rozvoji života byly spisy s tendencí společenskokritickou a mravoučnou. V jejich koncepci se odrážela — podobně jako v literatuře kazatelské a nábožensko vzdělavatelné — snaha působit nápravně a kriticky ve všech složkách společnosti. Ideovým východiskem je zpravidla myšlenka o rovnosti všech lidí před bohem i o jejich hříšnosti a víra v spravedlivý trest nebo odměnu po smrti. Spisovatelé těchto děl usilovali o pokrok a o překonání vládnoucích řádů a z tohoto postoje vyplývala pak jednak kritika vládnoucích složek společnosti, jednak poukazování na útlak, bídu a utrpení bezprávných vrstev. K tomu se často přidružovalo barvitě líčení života městského i venkovského obyvatelstva.

K povznesení mravní úrovně zvláště měšťanských vrstev sloužily didaktické

spisy. Jejich vydávání podporoval zejména Veleslavín. Docházely značné obliby, neboť vplouvaly do širokého proudu literatury sloužící praktickým potřebám pozemského života. Vydávaly se znovu spisy starší (Veleslavín např. přetiskl roku 1586 Píseckého překlad Isokratovy řeči k Demonikovi), ale vznikala také nová zpracování poučných spisů s mravoučně výchovnými cíli. Mezi nimi je třeba uvést spisky JANA KOCÍNA z KOCINĚTU *Čest a nevina pohlaví ženského a Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně* (oba v jednom svazku 1584), kde se odrážejí společenské názory měšťanských vrstev v druhé polovině 16. století. K didaktické literatuře patří i překlad Xenofontovy *Cyropaedie* (1605),⁵ pořízený ABRAHAMEM z GYNTERRODU (asi 1570—1609). Tento spis byl vydáván i později.

Mravoučné prvky pronikaly též do některých děl politické literatury a objevovaly se i v literatuře náboženské. Nejvýraznějším projevem literární tvorby tohoto druhu stala se díla, jež navázala na starší moralistickou literaturu humanistickou a ve shodě s ní využila pro moralisování zábavných látek. Výpravné složky začleňovali spisovatelé do tendenčního rámce, často alegorického, na nějž byl položen hlavní důraz.

Takto kritisoval lehkovážný způsob života, zahálku a požívačnost VAVŘINEC LEANDER RVAČOVSKÝ (1525 — po 1590) v alegorické skladbě *Masopust* (1580), kde na postavách dvanácti synů zosobněného Masopustu pranýřoval nectnosti a hříchy, které pokládal za typické pro současnost. Své úvahy ilustroval příběhy, které se mnohdy těšily větší oblibě než vlastní moralisování, a bývaly proto otiskovány samostatně jako lidové čtení. Mezi prameny jeho příběhů nalézáme díla starověká, bibli i nové spisy humanistické. Podobným způsobem zpracoval ŠIMON LOMNICKÝ z BUDČE (1552 — asi 1622) svá prozaická díla, např. *Kupidovu střelu* (1590) a *Tobolku zlatou* (1615); předmětem kritiky je tu zhýralost a lakomství, jak obrazně naznačují už tituly knih. Nelze však přehlédnout, že stejně jako u Rvačovského i u Lomnického výpravné prvky vystoupily do popředí a strhovaly na sebe pozornost na újmu morality.

Naproti tomu mravokárné hledisko převažuje ve spise *Theatrum mundi minoris. Široký plac nebo zrcadlo světa* (1605), upraveném od NATHANAELA VODŇANSKÉHO z URAČOVA (1563—1621) podle latinské předlohy. Alegorický rámeček „divadla světa“, mravokárný obraz soudobého světa, naplnil spisovatel pesimismem, v němž převažuje beznaděje nad snahou o kritiku a nápravu. Jinak pojal výklad o divadle božím bratrský kněz MATOUŠ KONEČNÝ (1572—1622) ve spise *Theatrum divinum, to jest Divadlo boží* (vytištěno 1616). Vyšel z výkladů biblických o stvoření světa v sedmi dnech, ty dále rozebral a osvětlil, takže

⁵ XENOFÓN (asi 430—355 př. n. l.), athénský šlechtic, známý jako historik. V díle o Kyrově výchově, zpracovaném formou historického románu, formuluje výchovné a politické úkoly kladené na vládcu; přetváří v něm životní osudy perského panovníka Kyra staršího (4. stol. př. n. l.), s jehož synem se účastnil bojů.

kniha má převážně ráz náboženského výkladu; částečně se však autor dotkl i otázek náboženské morálky. — Na tyto formy společenské kritiky navázal ještě za pobytu ve vlasti KOMENSKÝ v *Listech do nebe* (1619), které obracely pozornost k postavení bezprávných vrstev v tehdejší společnosti, a později v *Labyrintu* (1623), který je dalším kritickým obrazem „světového divadla“.

Z jiných autorů obrátil k sociálním otázkám pozornost po VÁCLAVU DOBŘĚNSKÉM († 1599; napsal *Vrtkavé štěstí a Běh světa* — 1583) BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ z HLOHOL, který se ve svém pozdním díle *Rozmlouvání aneb hádání chudého s bohatým* (1606) postavil na stranu chudáků a kritisoval způsob života bohatých. Chování panstva vůči poddaným sledoval i ve spise *Obora aneb Zahrada, v které rozlišná stvoření rozmlouvání mají* (1602). Je to soubor bajek, zpracovaných podle latinské předlohy autorem nejprve polsky. Ke kritice společenské, která vystupuje zvláště v české versi, druží se protireformační nálada autorova.

Z oblíbených parodií a satirických skladeb s výchovným a kritickým zaměřením navazuje na starší Frantova práva *Chloubá podagry* (1597), zpracovaná česky známým latinským básníkem JIŘÍM CAROLIDEM z KARLSPERKA podle latinského díla Willibalda Pirkheimera⁶; obraz špatných stránek tehdejšího života je tu zahrnut do obranné řeči před soudem, kterou pronáší zosobněná Podagra. V tomto období byl už v českém znění znám i jiný spis tohoto druhu, rovněž německého původu, *Práva doktora Grobiána*; dochoval se však až z první poloviny 17. století.

Obliba těchto mravokárných spisů a parodií nevytlačila zájem o tradiční zábavné čtení a vedla tiskaře k dalšímu přetiskování starších děl a spisovatele k zpracování nových skladeb. Celkový jejich ráz se neměnil; veškerá pozornost autorů se soustřeďovala k vyprávění děje bez výrazného zřetele k uměleckým hodnotám způsobu zpracování. Tak se objevovala nová vydání dříve známých příběhů *o Griseldě, o Alexandrovi Velikém* aj. a přibývaly i látky nové, např. *o Jovianovi, císaři římském* (1560), *o Fortunatovi* (1561), *o Meluzině* (1565). Předlohy k nim jsou čerpány hojně z předloh německých a latinských. Z německé předlohy byla přeložena i *Historie o životě doktora Jana Fausta* (1611), která nejen bavila fantastickými příběhy, ale zároveň vyjadřovala touhu soudobého člověka po poznání a po uplatnění vlastních sil.

Tyto látky získávaly živý zájem v širokých vrstvách čtenářských, jak ukazují stále obnovovaná vydání, která se objevují i v 17. a 18. století a znovu ještě mezi obrozenskými knížkami lidového čtení; zároveň pronikají i do folklóru (povídka o Bruncvíkovi aj.).

⁶ WILLIBALD PIRKHEIMER (1470—1530), německý humanista, který se hojně podílel na literárním životě v Norimberku. Byl znalcem řečtiny, z níž překládal do latiny; svůj zájem obracel i k přírodním vědám.

Oživení i větší rozmanitost vykazuje v tomto období i české básnictví, v němž se množily skladby společensky kritické, ožívala poesie výchovná, ale častěji se pěstovala i epika, která byla dříve opomíjena. Přitom se část básnické tvorby sblížovala se slovesností lidovou, hlavně v tvorbě písňové, kde docházelo i k vzájemnému prolínání. Na druhé straně se objevovalo i v poesii úsilí zvyšovat její uměleckou úroveň a tematicky ji obohacovat, a tu se autoři obraceli také k literatuře humanistické. Z toho vyplývaly hlavně pokusy o básnictví časoměrné, napodobující starověké metrické útvary. Tyto projevy však hlouběji nezasáhly do dalšího vývoje české poesie, neboť jí byla většinou vzdálena tematika i umělecké prostředky básnictví latinského. Čeští básníci raději navazovali na výrazové prostředky starší tvorby domácí, které už byly vžité a vyhovovaly širším vrstvám. Stejně si počínali i humanističtí básníci, pokud psali česky, např. JIŘÍ CAROLIDES Z KARLSPERKA, DAVID CRINITUS a VÁCLAV KLEMENT ŽEBRÁČKÝ.

Zvlášt' bohatě se rozšířila oblast časové poesie světské, v níž nalézaly odezvu události domácí nebo i z ostatní Evropy. Tak poesie citlivě reagovala např. na turecké nebezpečí nebo na válečné události z let 1618 až 1620, jindy oslavovala nebo kritisovala významné osobnosti politického života (jako byl např. Rudolf II. nebo král Maxmilián). Tyto skladby, často satirické a polemické, byly určeny k přednesu a četbě nebo ke zpěvu a tradovaly se ústně i tiskem. Jejich aktuálnost způsobovala, že v nich promlouvaly různé společenské i náboženské názory. Za stavovského povstání nabyla nové, zvýšené aktuálnosti Dalimilova kronika, kterou vydal tiskem 1620 Pavel Ješín z Bezdězí.

K časové poesii politické se družily i některé skladby dotýkající se náboženských sporů, jak ukazuje např. rukopisně šířená *Lázeň španělská* (asi 1602) a tři tištěné letáky, *Píseň o dobývání pevnosti Kanýže* (asi z roku 1602), *Píseň o těch pletichářích* (1619) a zejména *Píseň horlivá o M. Janovi z Husince*, kterou složil SIXT PALMA MOČIDLANSKÝ (1569 — po 1620). První dvě jsou obratně upraveny podle cizích předloh a vysmívají se neúspěchům papežovým a habsburským ve válečných akcích (nezdařená španělská invase do Anglie a dobývání turecké pevnosti); třetí je zaktualisovaná úprava písně z doby bočkajovského vpádu roku 1605 na Moravu, aplikovaná na události po roku 1618. Udržela se až do sklonku 18. století (začíná slovy „Vzhůru, Čechové, vzhůru se strojte“). Píseň Palmova směle zaútočila již 1602 proti jesuitům a odvážně připomínala současníkům husitskou revoluční minulost. Polemické a satirické skladby útočily i na kněze zúčastněné v náboženských sporech, jako byl např. jesuita Václav Šturm nebo odpůrce jednoty bratrské Pavel Kyrmezer, proti němuž namířil kněz Jan Adelf († 1593) známou satirickou píseň „*Jan Adelf, Kyrmezeře, vzkazujet: Da pacem*“.

Některé časové písně se týkají příhod, které se udály v městech nebo na panstvích, např. *píseň o povodni a požáru Bystřice pod Hostýnem* (1595) nebo *Nařikání*

toužebné zpronevěřilého města Plzně (1618). V takových skladbách se nejednou ozvaly i tóny protipanské.

Společenská kritika pronikala i mravoučnými skladbami, jako např. veršovaným *Rozmlouváním Petra svatého se Pánem o obyčejích a povahách nynějšího lidu na světě* (1585), které aktualisovalo německou předlohu. V básnické sbírce MIKULÁŠE DAČICKÉHO z HESLOVA nazvané *Prostopravda* autor útočí často satiricky na společenské zlořády, na římskou církev a život duchovenstva. Ozve se však i tón vlastenecký (např. *Lev*, znamená České země) a mravokárný (např. v alegorické skladbě *Tragedie Masopusta*). Básně zahrnuté v *Prostopravdě* vznikaly při Dačického práci na Pamětech; některé z nich tam byly také původně zařazovány.

Mravoučné cíle sledoval ŠIMON LOMNICKÝ ve *Filosofském životě* (1595). Je to veršované zpracování Burleyových Životů starých mudrců, které k nám v prozaickém překladě uvedl Mikuláš Konáč. Lomnický zveršoval i část Češkových Řečí hlubokých mudrců s názvem *Instrukcí mladému hospodáři* (1586). — S renesančním prostředím polským seznamovala soudobé čtenáře *Nová kratochvíle* BARTOLOMĚJE PAPROCKÉHO z HLOHOL (tři díly, 1597—1600; česká verze není však prací Paprockého, protože v době, kdy vznikla, neovládala ještě češtinu). Tato skladba byla určena zábavě i poučení šlechty.

Světskou poesii představovaly i básně milostné a různá příležitostná veršování bez větší umělecké ceny, která jsou obdobou podobných skladeb latinských.

Závažnou složkou české básnické tvorby zůstala i nadále náboženská píseň, hlavně pro své uplatnění v širokých vrstvách tehdejší společnosti, i když ve srovnání s obdobím husitským zatím vyrostly další formy slovesných projevů, které mnohdy plnily funkci dříve zahrnovanou pouze do projevů náboženské produkce písňové. V souhlasu se starší tradicí české písně nacházejí v ní místo stejně názory věroučné jako výrazy osobních citů; do skladby spjaté s různými církevními obřady nebo svátky proniknou však i ohlasy historických událostí a problematika sociální. Náboženský kvas v našich zemích a s ním spjatý vznik různých náboženských skupin vyvolávaly při velké péči o píseň četné pokusy o samostatná zpracování kancionálů; objevovaly se i menší soubory, často s vyhraněnou tematikou, např. písně na žalmy, na biblické náměty nebo zas písně adventní apod. Do velkých svodů kancionálových byly mnohdy vedle písní nových, skládaných obvykle na oblíbené melodie známých písní náboženských nebo světských, přejímány i některé starší oblíbené písně.

Velkou péči věnovala svým kancionálům jednota bratrská. Na přípravě dvou nejznámějších se podílel JAN BLAHOŠLAV; je to tak zvaný Šamotulský kancionál (1561) a Ivančický kancionál (1564). Jako přebásnitel žalmů vynikl JIŘÍK STREJČ († 1599). Jeho překlad žalmů, určený pro zpěv, byl vydáván nejen samostatně (1587 a častěji), ale stal se i součástí bratrských kancionálů. Z ostatních písňových souborů zaslouží si zmínky dílo utrakvisty JANA MUSOPHILA

SOBĚSLAVSKÉHO (působil od padesátých let 16. století), luterána JAKUBA KUNVALDSKÉHO († 1578) a obsáhlý kancionál vydaný na Moravě luteránem TOBIÁŠEM ZÁZVORKOU LIPENSKÝM († před 1612). Sbírkou písní tiskl a sám skládal DANIEL CAROLIDES z KARLSPERKA († po 1631 v exilu). V Čechách vydal své písně i Slovák JAN SILVÁN († 1573), který uvedl do náboženské lyriky nové motivy, vyvěrající z intenzivního prožití a pozorování pozemského života. Katolíkům pořizoval písňové soubory ŠIMON LOMNICKÝ z BUDČE (Písně nové na evangelia svatá nedělní — 1580 a Kancionál aneb písně nové historické na dni obzvláštní sváteční — 1595) a JAN ROZENPLUT ZE ŠVARCENPACHU († 1602); na jeho Kancionálu (1601) je vidět již prvky barokní.

Do náboženské lyriky patří i první pokusy o uplatnění časomíry v českém básnictví, a to přebásnění žalmů, o něž se pokusili MATOUŠ BENEŠOVSKÝ (v přídávku ke své Gramaticce — 1577), VAVŘINEC BENEDIKTI z NUDOŽER (*Žalmoné někteří v písně české na způsob veršů latinských vnově uvedení a vydání* — 1606) a J. A. KOMENSKÝ, který ještě před odchodem ze země navázal na podněty Vavřince Benediktiho.

V této době se objevily i pokusy o náboženskou epiku. Vliv humanistické tvorby se projevil ve výběru biblických témat i ve způsobu zpracování u JANA GRYLLO (1526—1600). Písníovou formou zpracoval obdobnou tematiku v několika dílech tiskař SIXT PALMA MOČIDLANSKÝ; vydal např. *Písně na historie staro a novozákonní a žalmy kající* (1595) a *Píseň o sv. Jánú apoštolu* (1598).

Nová dramatická tvorba česká vyrůstala ze základů položených latinským dramatem ve školách a v měšťanském prostředí. Byla zpravidla veršovaná. Vyznačovala se intenzivním vztahem k životu, a to i v hrách biblických, jejichž skladatelé navazovali na zvyklosti dramatu latinského a německého. Z něho mnohdy i překládali, jako např. DANIEL STODOLIUS z POŽOVA hru *Historica tragoedia, nová žalostivá hra z biblí svatě vybraná o strašlivém podvrácení Sodomy a Gomorrhý a o obětování Izáka* (1586) nebo MIKULÁŠ VRÁNA LITOMYŠLSKÝ *Komedii českou o ctné a šlechtné vdově Judith* (z Hanse Sachse⁷, 1605).

Samostatností zpracování i osobitostí koncepce vynikaly hry PAVLA KYRMEZERA († 1589), Slováka působícího na Moravě. Z bible čerpal námět pro svou první známou hru, *Komedii českou o bohatci a Lazarovi* (1566), i pro *Komedii novou o vdově* (1573). V obou se soustředil na problém vztahu bohatých a chudých a přeměnil tak biblické drama v moralisující a kritisující skladbu. Látku aktualisoval i způsobem zpracování, neboť využil některých rysů hovorové češtiny, přísloví a rčení. Bez těsnějšího vztahu k životní problematice je třetí jeho hra *Tobiáš* (1581), určená k oslavě sňatku Arkleba z Kunovic; oslavný ráz i sama tematika nedovolily rozvinout plně tendence obsažené v prvních hrách,

⁷ Norimberský švec HANS SACHS (1494—1576) byl neobyčejně plodným představitelem německé měšťanské poesie, tzv. meistersangu. Vyniká humorem a výstižným líčením postav i prostředí.

přece jen však proniká typický postoj Kyrmezerův k biblické látce např. v líčení osudů chudé ženy, ve vztazích dětí k rodičům apod. Biblické hry české skládal také Slovák Jiří TESÁK MOŠOVSKÝ († 1617), známý hrou *Ruth*.

Vedle biblických látek zpracovávalo české drama také náměty ze současného života. Objevovaly se především v humorných interludiích (zvaných též intermedia), která byla vkládána jako samostatné výstupy mezi jednání nebo scény vážných her, ale mohla se předvádět i jako krátké samostatné frašky, např. intermedium o kupci a nevěrné ženě *Polapená nevěra*. Jinak bývala světská tematika spojována s morálním naučením. Takové hry skládal TOBIÁŠ MOUŘENÍN z LITOMYŠLE († po 1625). Většinou to byly úpravy podle německých předloh. Typem moralisující hry je *Věk člověka*, kde se ukazují hříchy, které člověk páchá v jednotlivých fázích svého života. Pohádkový námět s mravoučnou tendencí zpracoval Tobiáš Mouřenín v *Historii kratochvilné o jednom sedlském pacholku* (1604), která se těšila oblibě až do obrození. Do prostředí krčmy zavádí kratičká hra *Vejestupný syn*.

Moralisování pronikalo i do dialogisovaných skladeb, které se mohly dramaticky předvádět jako krátké frašky. Dokladem jsou *Dialogi variarum personarum* (Rozmluvy rozličných osob). Tyto tři fraškovité výstupy předjímají již svou obhroublou komikou i postavami (opilec, lékař) pobělohorská interludia.

Ohlasem polské dramatiky je fraškovitá *Tragedie neb hra žebračí*, kterou přeložil a 1573 vydal neznámý autor. Barvitě líčí tehdejší žebractvo a rychtáře a přitom se obrací proti některým zjevům městského života. Selské prostředí je hrubou karikaturou zobrazeno ve frašce *Sedlský masopust* (1588), která se vysmívá hlavně společenské neobratnosti venkovanů. Přimyká se k masopustním hrám, oblíbeným tehdy zvláště v Německu.

Do tohoto období patří i počátky nového rozvoje dramatu katolického, které vyrůstalo ze dvou zdrojů, z her školských a z her středověkých.

Jesuitské školské drama bylo sice zpravidla latinské, ale víme i o české hře *o svatém Václavu*. Složil ji jesuita MIKULÁŠ SALIUS (provozována byla roku 1567). Drama středověké se udržovalo v českém prostředí velmi houževnatě. Dokládají to rukopisné záznamy některých her ještě z první poloviny 16. století (např. hra o vzkříšení Páně). Toto středověké drama se pokusil v osmdesátých letech přizpůsobit estetickým požadavkům své doby ŠIMON LOMNICKÝ z BUDČE. Napsal hru o vzkříšení *Triumf neb Komédie o vzkříšení Páně* a hru tří Marií *Marie o navštívení hrobu Krista Pána*. Zachoval v nich přesně sled scén tradičních středověkých her, ale změnil jejich typický osmislabičný verš na verš o jedenácti slabikách. Hry vyšly 1582.

Oba proudy katolického dramatu, o nichž jsme se zmínili, totiž českou hru školskou a hru pokračující v tradici dramatiky středověké, rozvinula pak doba pobělohorská.

Mnohostranný rozvoj literární práce v českých zemích byl po celé 16. století a v 17. století až do Bílé hory vzestupný. Události bělohorské jej sice ochromily, ale nebylo možno, aby síla jeho působení náhle ustala. Z živné půdy, kterou vytvořilo literární úsilí během 16. a na počátku 17. století, vyrůstala literatura českých exulantů a v ní i dílo J. A. Komenského, v němž byly předbělohorské vývojové tendence dovršeny. Ale ani v českých zemích, kde se literatura obracela novým směrem v nových funkcích, hlavně ve službách protireformačního programu, nebyly po roce 1620 starší tendence zcela potlačeny a ne jeden výrazný rys literární produkce 17., po případě i 18. století má v nich svůj základ.

Přehled dějin censury podává Ferdinand Menčík, *Censura v Čechách a na Moravě*, VKČSN 1888. K tomu srov. též Bohumil Navrátil, *Glosy k dějinám moravského tisku*, ČMM 26, 1902. Censuře a stíhání tiskařů věnovali dále pozornost: František Tischer, *Příspěvek k dějinám censury za arcibiskupa Brusa*, LF 32, 1905; Josef Volf v drobné stati *Stížnost arcibiskupa pražského na Močidlanského a Adama z Veleslavína*, ČČM 96, 1922, str. 79n.; týž, *Potrestání knihtiskaře Jiřka Černého pro tisk knihy kněze Jana Oupického: Knížka o potěchách v zármutku*, 1572, ČČM 99, 1925; Antonín Škarka v rozsáhlé studii *Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací*, ČČH 42, 1936 (o tiskaři Sixtu Palmovi Močidlanském), kde otiskl *Píseň o dobývání pevnosti Kanýže a Palmovu Píseň horlivou o M. Janovi z Husince*.

Mitisovu skladbu *Idyllion de thermis Teplicensibus* vydal Emanuel Hochreiter 1885; k tomu srov. článek Gustava Gutha, *Das Idyll von den Teplitzer Heilquellen des Thomas Mitis*, *Erzgebirgszeitung* 1930.

O Davidu Crinitovi z Hlaváčova psali: František Dvorský v ČČM 54, 1880, str. 159—161; Anton Blaschka, *Der verschollene Stammbaum der böhmischen Herrscher (Genealogia principum regumque Bohemiae) von David Crinitus*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 68, 1929.

Codicillův spisek *Ordo studiorum docendi atque discendi litteras in scholis civitatum regni Bohemiae* vydal František Jan Zoubek, 1873.

Životem a dílem Martina Rakovského se zabýval Albert Pražák, *Martin Rakovský*, *Ročenka vědeckých ústavov mesta Bratislavy*, Bratislava 1934; přehledně týž v *Dějínách slovenské literatury I*, 1950, str. 113—118; srov. též *Dejiny staršej literatúry slovenskej*, Bratislava 1958.

Z básnického díla Campanova překládal a vydal výbor J. B. Čapek, *Lyra Campanova*, 1942. Campanův spisek *Mecenáši Karlovy university* přeložil a vydal Karel Hrdina, 1949. — O autorovi psali J. B. Čapek, *Mistr umění poetného* (v souboru *Záření ducha a slova*, 1948), a F. M. Bartoš, *Novoročenka Mistra Campana* (v souboru *Knihy a zápas*, 1948).

Deníky Matyáše Borbonia vydal Max Dvořák, *Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu*, 1896; k tomu Gustav Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, 1938; F. M. Bartoš, *Doktor Borbonius* (v knize *Bojovníci a mučedníci*, 1939 a 1946).

O Václavu Klementu Žebráckém psal Bohumil Ryba, *Humanista Clemens Žebrácký za hranicemi*, LF 56, 1929; nově J. B. Čapek, *Václav Klement Žebrácký a jeho poesie politická*, *Universitas Carolina* 1955, Vol. 1, *Philologica* No 2 (tam další literatura).

Životu a dílu Pavla Litoměřického z Jizbice věnoval studii Karel Hrdina v LF 50, 1923.

Dílem Prokopa Lupáče se zabýval Benjamin Jedlička, Prokop Lupáč z Hlaváčova a Dobrovského Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur, LF 58, 1931.

Rozvoji přírodních věd jsou věnovány tyto novější souhrnné práce (přinášející i starší literaturu): Otto Seydl, Pražští hvězdáři v době Rudolfové (sborník Co daly naše země Evropě a lidstvu I, 1939, 2. vyd. 1940); přehled české astronomie se stručnými životopisy českých a v Čechách působících hvězdářů je v díle Huberta Slouky a spolupracovníků Astronomie v Československu od dob nejstarších do dneška, 1952; Karel Pejml, Alchymie v Čechách před Bílou horou (v cit. sborníku Co daly naše země Evropě a lidstvu).

Spis Jiřího Agricoly De re metallica libri duodecim v českém překladě Dvanáct knih o hornictví a hutnictví vydali Bohumil Ježek a Josef Humml, 1933; ukázky jsou odtud otištěny ve výboru Naše národní minulost v dokumentech I, 1954. O autorovi viz úvodní studii Radima Kettnera k vydání Agricolova spisu Bermannus aneb rozmluva o hornictví (v překladu Jana Reiniše), 1957.

O matematiku a astronomu Tadeáši Hájkovi z Hájku psal nověji Quido Vetter, Tadeáš Hájek z Hájku, Říše hvězd 6, 1929.

O Bacháčkovi napsal drobnou studii F. M. Bartoš, Rektor Martin Bacháček z Nauměřic (v knize Bojovníci a mučedníci, 1939 a 1946).

Z lékařského díla Jesseniova vyšel v překladu Ferdinanda Stiebitze Popis pitvy konané r. 1606 v Praze, 1934. Literaturu o Jesseniovi uvádí Albert Pražák, Dějiny slovenské literatury I, 1950, str. 138—139.

Adama Zalužanského ze Zalužan Methodi herbariae libri tres vydal Kaarel Pejml, 1940. O autorovi píše Bohumil Němec, Adam Zalužanský ze Zalužan (sborník Co daly naše země Evropě a lidstvu I, 1939, 2. vyd. 1940), a F. M. Bartoš, Doktor Adam Zalužanský (v souboru Bojovníci a mučedníci, 1939 a 1946).

Přehled latinského dramatického básnictví u nás podává stručně Jan Máchal, Dějiny českého dramata, 1917 a 1929. Srov. též Josef Träger, Počátky českého divadla, Čs. vlastivěda VIII, 1935. — O jednotlivých hrách psal Josef Král, Aquillova Komédie o Tobiašovi, Sborník filologický 4, 1913; týž, Mistra Jana Campana Vodňanského komedie Břetislav, LF 19, 1892; týž vydal originál s českým překladem v knize M. Jana Campana Vodňanského komedie Břetislav, 1915.

Literatura o Janu Blahoslavovi je uvedena na str. 379n.

Výbor z díla Veleslavínova vydal Jan Václav Rozum, M. Daniele Adama z Veleslavína práce původní, 1853, M. Daniele Adama z Veleslavína práce přeložené, 1855. Historický kalendář vydal ve výběru Josef Teige, 1920. Dílem Veleslavínovým se zabývali: Antonín Truhlář, M. Daniela Adama z Veleslavína Politia historica, ČČM 59, 1885; Jan Václav Novák, O slovníkářských pracích Daniele Adama z Veleslavína, tamtéž; Jaroslav Bidlo, Dvojí vydání Veleslavínova Kalendáře historického, ČSPS 3, 1895. Stručnou studii věnoval Veleslavínovi Antonín Grund, Vir nobilissimus (sborník Dar nejvzácnější, Přerov 1947).

Literatura o J. A. Komenském je uvedena dále na str. 449—454.

Z díla Březanova vydal František Palacký Václava Březana Život Viléma z Rosenberka, 1847, a František Mareš Václava Březana Život Petra Voka z Rosenberka, 1880; výběr z těchto spisů uspořádal Josef Dostál pod názvem Václav Březan, Poslední Rožmberkové, 1941. Příspěvek k charakteristice Březanových názorů podal Zdeněk Malý v článku Březanovy poznámky o válkách husitských, ČSPS 65, 1957.

Výbor z Paprockého Zrcadla markrabství moravského a z Diadochu vyšel péčí Josefa Polišínského, Bartoloměj Paprocký z Hlohol, Zrcadlo Čech a Moravy, 1941. Rozsáhlou

monografii o Paprockém napsal Karel Krejčí, Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle, 1946; tam je uvedena další literatura.

Deník Jana Urbana z Domanína otiskl Bohumil Fišer v knize Paměti hradištské, 1921. Stručně jej zhodnotil Josef Polišenský v doslovu k výboru *Knihy o bolesti a smutku*, 1948.

Mikuláše Dačického z Heslova Paměti vydal Antonín Rezek, I 1878, II 1880; v I. dílu úvodní stať o autoru, jeho rodu a díle. Prostopravdu vydal (neúplně) Ferdinand Strejček 1902 a Jarmil Krezar 1920; nové souborné vydání Prostopravdy a Paměti pořídili Eduard Petrů a Emil Pražák 1955. Korespondenci Mikuláše Dačického uveřejnil Josef Fiala, *Podvysocké listy*, 1913. O Dačickém psal Petr Miloslav Veselský, *Pánové Dačičtí z Heslova*, Kutná Hora 1886; nově pojednal o jeho básnickém díle Eduard Petrů ve studii *Vývoj básnické tvorby Mikuláše Dačického z Heslova* (sborník *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, 1958).

Z díla Kocínova vydal Richard Schmertosch Ioannis Cocini a Cocineto *Opuscula I* (obsahuje *Isagoge ad tres sermones Ciceronis de oratore*), 1908. O jeho překladatelské činnosti psali Bedřich Vilém Spiess, Jan Kocín z Kocinětu jako historik církevní, *ČČM* 45, 1872, a Edita Svobodová, K nejstaršímu českému překladu Plutarcha, *LF* 3 (78), 1955.

Karla staršího z Žerotína *Apologii* vydal Vincenc Brandl, Brno 1872; znovu Břetislav Vyskočil 1915 a František Krčma 1928. Sněm držaný léta 1612 vydal Vincenc Brandl, Brno 1864; týž vydal *Žerotínovy Zápisy o soudu panském*, Brno 1866, a jeho korespondenci *Listové psaní jazykem českým*, I 1870, II 1871, III 1872, tamtéž. Deset listů Žerotínových z let 1578—1633 vydal František Hrubý, *Na památku třístého výročí smrti Karla st. z Žerotína*, 1936.

Václava Budovce z Budova Korespondenci z let 1579—1619 vydal Julius Glücklich, 1908; týž vydal jeho Korespondenci z let 1580—1616, 1912; dále věnoval dílu Budovcovu studie: *O historických dílech Václava Budovce z Budova z let 1608—1610*, 1911; *Prameny a vznik Budovcova Antialkoranu* (Sborník prací historických k 60. narozeninám Jaroslava Golla, 1906); *Speculum martyrii Budoveciani*, *LF* 70, 1946. O počátcích historické práce Budovcovy psal nově F. M. Bartoš, *Nový Budovec?*, *ČMM* 72, 1953.

Literaturu o Pavlu Stránském viz dále na str. 409 n.

Soupis příležitostných skladeb veršovaných i prozaických z doby českého povstání podal Čeněk Zíbrt, *Bibliografie české historie IV*, 1909, č. 3907n. O jednotlivých příležitostných skladbách psal Antonín Dolenský, *Písňe a letáky o defenestraci r. 1618*, *ČL* 16, 1907. Viz též Josef Volf, *Paběrky k apologiím z roku 1618*, *ČČM* 81, 1907.

O Janu Štelcaru Želetavském psal Arne Novák, *Knížka o pravé a falešné církvi Jana Štelcara Želetavského ze Želetavy*, *LF* 29, 1902; nověji Eduard Bešta, *Život a knihy Jana Štelcara Želetavského*, *Výroční zpráva gymnasia v Pisku*, 1931.

K poznání polemičského díla Václava Šturma (nikoli k jeho hodnocení) přispěl Vilém Bitnar v souboru *Postavy a problémy českého baroku literárního*, 1939.

O Václavu Brožovi psal Tomáš Kalina, *Václav Brož* (sborník k 60. narozeninám Josefa Pekaře *Od pravěku k dnešku I*, 1930), a Antonín Škarka, „Pikhartský Netopýř“ Brosiova „Ohlášení“ a jeho anonymní polemika, *ČMM* 55, 1931.

Rozbor *Postily Martina Philadelphá Zámrského* podal Čeněk Zíbrt, *Sborník historický* 4, 1886; o jeho životě Karel Hrdina v *Drobnostech životopisných*, *LF* 63, 1936.

Dílu Adama z Vinoře věnoval studii Jan Menšík, „Zázračný déšť“ u M. Adama z Vinoře, *VKČSN* 1943; srov. i práci téhož autora *K českým překladům Ráje duše*, *Sborník filologický* 12, 1940—1946.

Z prací o Kralické bibli jsou zvláště významné: Jaroslav Konopásek, *Dvě studie o Bibli Kralické*, *Sborník filologický* 9, 1931; Ferdinand Hrejsa, *Bible a český národ* (ročenka *Chudým dětem* 1935); z dílčích studií: Stanislav Souček, *Dva drobné příspěvky k dějinám*

Kralické bible, ČMM 48, 1924; Slavomil Daněk, Předlohy apokryf kralických (Ročenka Husovy fakulty 1929—30).

„M. Pavla Krystyana z Koldína Práva městská království českého a markrabství moravského“ vydal Josef Jireček 1876; tam i autorův životopis.

Tomáše Jordána z Klausenburku zhodnotil Gustav Gellner v ČMM 60, 1936; Jordánovu Knihu o vodách hojitedlných neb teplicech moravských vydal Bedřich Slavík 1948. — O díle Bavora Rodovského z Hustiřan psal Otakar Zachar, Z dějin alchymie v Čechách, ČČM 73, 1899; týž, Alchymista Bavor Rodovský z Hustiřan a jeho rukopis nyní Leydenský, VKČSN 1902; srov. též citovanou studii Karla Pejmla, Alchymie v Čechách před Bílou horou (sborník Co daly naše země Evropě a lidstvu I, 1939, 2. vyd. 1940).

„Šimona Jelenia Sušického Logiku“ vydal Čestmír Stehlík 1926; psal o ní Čeněk Zíbrt, Česká logika ze XVI. století od Šimona Jelenia Sušického, ČČM 72, 1898, a Karel Svoboda, Šimona Gelenia Sušického Logika a Rhetorika, LF 44, 1917.

Cestu Kryštofa Haranta z Polžic vydal Karel Jaromír Erben 1854; nově Josef Dostál, Cesty do Svaté země (výbor), 1948. Z hudebního díla Harantova vydal Jiří Berkovec Opera Musica, 1956. O Harantově cestopise psal Justin V. Prášek, Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a význam její pro historické poznání zemí východních, ČČM 67, 1893; o hudebním díle Harantově psal Zdeněk Nejedlý, Mše Kryštofa Haranta z Polžic, ČČM 79—80, 1905—1906; srov. též Zdeněk Nejedlý, Kryštof Harant z Polžic 1621—1921, Hudební knihovna časopisu Smetana č. 32, 1921.

Příhody Václava Vratislava z Mitrovic vydal nově Jiří Daňhelka 1950; tam je uvedena též starší literatura. K tomu srov. Jan Rypka, Turkologické korolarie k Příhodám Václava Vratislava z Mitrovic, LF 3 (78), 1955.

Cestopis Bedřicha z Donína vydal (s obsáhlým výkladem o autorovi) Antonín Grund 1940.

Vydání cestopisu Léryho pořídili Quido Hodura a Bohuslav Horák, Jean de Léry: Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasíliá slove, 1957 (s úvodními studiemi vydavatelů a Zdeňky Tiché).

O jazyce literatury tohoto údobí a o stavu filologie poučuje studie Bohuslava Havrána Vývoj spisovného jazyka českého, Čs. vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský, 1936. Dále viz H. Brauner, Die tschechische Lexikografie des 16. Jahrhunderts Breslau 1939; o tom referát Aloise Jedličky, Pohled na české slovníky XVI. století, SaS 7, 1941.

O Matouši Benešovském píše Jiří Štraus, Knížka českých etymologií ze XVI. století, Český jazyk 4, 1954. K časoměrnému překladu žalmů od Matouše Benešovského viz Josef Král, O prosodii české, 1923, str. 17n.

Ukázky z díla Vavřince Benediktího z Nudožer připojil Juraj Ččetka ke své studii Vavrinca Benediktího z Nedožier vnútorná sústava školská a reč nápravná, Bratislava 1955. Literaturu o něm shrnuje Albert Pražák, Dějiny slovenské literatury I, 1950, str. 138—139; srov. též Dejiny staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1958.

Problematikou časoměrné prosodie se zabýval Josef Král, O prosodii české, 1923; viz též uvedenou studii Jana Branbergera, Hudební úvahy o české humanistické poesii, VKČSN 1946. Z dílčích prací: Josef Hendrich, „Rytmy“ u Blahoslava a Komenského, Slovesná věda 3, 1949—50; Antonín Škarka, Komenského rozprava „O poezi české“ z leningradského sborníku, Slezský sborník 53, 1955.

O Tomáši Rešlovi psal Jan Muk, Tomáš Rešl z Jindřichova Hradce a Jan Stráněnský z Počátek, spisovatelé staročeští, ČSPS 36, 1928.

O Srncovi z Varvažova pojednal M. Řehořovský, Jakub Srnc z Varvažova, ČČM 74, 1900; srov. též Václav Flajshans, Staročeské sbírky přísloví, ČČM 82, 1908.

Překlad *Cyropaedie* nově vydal Jan Václav Rozum, Xenofona *Cyropaedie*. Z řeckého jazyka na český vložil Abraham z Gynterrodu, 1856 (3 svazky).

Ukázky exemplů z Rvačovského Masopustu otiskl Bedřich Václavek v souboru *Historie utěšené a kratochvilné*, 1941 a 1950; tam o zařazení díla Rvačovského ve vývoji české prózy. O autoru psal Jiří Haller, Vavřinec Leander Rvačovský z Roudnice, Podřipsko 2, 1921.

Z díla Lomnického vyšel výbor Engelberta Šuberta pod titulem *Šimon Lomnický z Budče, Vybrané rýmování*, 1903; *Kupidovu střelu* vydal Antonín Dolenský 1921; několik ukávek z veršů Lomnického otiskl i Vilém Bitnar, *Zrození barokového básníka*, 1940. *Životopis Lomnického* podal nejspolehlivěji Josef Riss, Šimon Lomnický z Budče, ČČM 37, 1863; na základě dalších příspěvků jej doplnil František Miroslav Čapek, Šimon Lomnický z Budče, České Budějovice 1907 (otisk z Jihočeských listů 1907); k tomu srov. příspěvek Karla Hrdiny o pravém jménu Lomnického v *Ottově slovníku naučném nové doby III*, 2, 1935 (heslo Lomnický); František Topý, *Některé nové zprávy o básníři Šimonu Lomnickém z Budče*, *Ohlas od Nežárky* 1941. *Dílem Lomnického se zabývali*: Ignác Jan Hanuš, *Zpěvohry Šimonem Lomnickým sepsané*, ČČM 38, 1864; k tomu srov. Josef Truhlář, *O staročeských dramatech velikonočních*, ČČM 65, 1891; Engelbert Šubert, *Prameny Šimona Lomnického*, ČČM 84, 1910; Emil Pražák, *O mravně výchovné próze Šimona Lomnického (sborník Příspěvky k dějinám starší české literatury, 1958)*.

O Nathanaelu Vodňanském psala Flora Kleinschnitzová, *Nathanaele Vodňanského široký plac a jeho předloha*, ČČM 104, 1930.

Ukázky ze zábavné literatury tohoto údobí jsou otištěny v uvedených výběrech Bedřicha Václavka a Antonína Grunda (viz zde na str. 311). Zábavné literatuře této doby věnoval několik studií Bedřich Vilém Spiess: *Literatura lidu*, Otavan 1863; *K dějepisu české novelistiky*, *Květy* 1866; *Česká novelistika 16. století*, časopis *Písek* 1868. Viz též Antonín Truhlář, *O některých knihách prostonárodní četby české ve století XVI.*, ČČM 64—65, 1890—1891.

O Chloubě podagry v překladu Jiřího Carolida psal Heinrich Kunstmann, Wilibald Pirckheimers „*Laus podagrae*“ in Böhmen, *Die Welt der Slaven* 1, 1956.

Práva doktora Grobiana vydal Čeněk Zíbrt v knize *Frantova Práva*. Text prvotisku norimberského z r. 1518, 1904. Nově je vydal Jaroslav Kolár v souboru *Frantové a grobiáni*, 1959. Pojednal o nich Čeněk Zíbrt při svém vydání a Jaroslav Kolár, *K datování a historii textu českého Grobiana*, *Sborník Národního musea*, řada C, 2, 1957.

K ohlasu humanistické poetiky a působení latinské tvorby na českou viz Josef Král, *O prosodii české*, 1923, str. 17n.

O české příležitostné a časové poesii viz literaturu uvedenou na str. 359. O historických písních z této doby pojednal Josef Jireček, *O dějpravných písních z XVI., XVII. a XVIII. věku*, *Světozor* 1878. — *Písňe proti Šturmovi a Kyrmezerovi* vydal Jindřich Skopec, *Sborník skladeb hlavně českobratrských prosou i veršem*, VKČSN 1904. — Programovou stať věnoval otázkám studia časové písňe Josef Hrabák, *Protipanská cantilena inhonesta z 16. století* (v souboru *Studie ze starší české literatury*, 1956).

O kramářských písních viz v souboru článků Bedřicha Václavka a Roberta Smetany *O české písni lidové a zlidovělé*, 1950, a ve výboru *České písňe kramářské*, 2. vydání 1949.

Z milostné tvorby uveřejnil ukázky Čeněk Zíbrt, *Z milostných dopisů staročeských*, *Ženské listy* 40, 1912.

Rozmlouvání Petra svatého se Pánem vydal Čeněk Zíbrt 1904. Nové vydání pořídil Jaroslav Kolár v souboru *Frantové a grobiáni*, 1959. Zíbrt také rozebral poměr českého zpracování k německému originálu ve studii *Konráda Hosa Rozmlouvání Petra svatého se Pánem*, ČL 13, 1904, a později uveřejnil rovněž doplňky ke svému vydání skladby, ČČM 84, 1910.

O náboženské poesii (vedle děl uvedených na str. 311n.) psali: Antonín Škarka, Několik poznámek k staré české hymnologii, LF 60, 1933; týž, Neznámí skladatelé bratrských písní, LF 63, 1936; J. B. Čapek, K žalmové poesii reformačních humanistů, Archiv Komenského 14, 1937; týž, Jiří Streyč žalmista (v knize Záření ducha a slova, 1948).

Literaturu o Janu Silvánovi shrnuje Albert Pražák, Dějiny slovenské literatury I, 1950, str. 166. Z novějších studií: Jozef Minárik, K vývinu slovenskej duchovnej poézie, Slovenská literatúra 2, 1955; Ján Čaplovič, Literárne začiatky Jána Silvána, tamtéž; týž, Dve vydania Silvánových piesní, Slovenská literatúra 4, 1957. Podrobný přehled dosavadní literatury připojil k přetisku Silvánových básní Boris Bálent v knize Piesne Jána Sylvána, Martin 1957 (faksimile). Později vyšla ještě studie Ludmily Čuprové Poznámky k životu a dílu Jána Silvána (sborník Litteraria. Štúdie a dokumenty I, Bratislava 1958).

O Janu Rozenplutovi psal Vilém Bitnar, Poetika Jana Rozenpluta ze Švarcenbachu (v souboru Postavy a problémy českého baroku literárního, 1939).

Antologie z dramatických děl této doby vydali: Josef Jireček, Staročeské divadelní hry, 1878 (obsahuje Tesákovu Ruth, Žebrákův s kupcem hádání, Sedlský masopust a Polapenou nevěru); Josef Hrabák, Staročeské drama, 1950 (z děl 16. století jsou tu přetištěny Kyrmezerovy hry Komédie o bohatci a Lazarovi a Komédie o vdově, dále Selský masopust, Mouřenínův Vejstupný syn, Polapená nevěra a Tragedie neb hra žebračf); v obou výběrech i průvodní studie a literatura. Rozbor Kyrmezerovy Komédie o vdově a Komédie o králi Šalamúnovi podal Jan Máchal, O dvou českých komediích biblických ze XVI. století, VKČSN 1902.

„Divadelné hry Pavla Kyrmezera“ vydala znovu Milena Cesnaková-Michalcová, Bratislava 1956; tam i studie a přehled literatury.

Literaturu o Jiřím Tesáku Mošovském uvádí Albert Pražák, Dějiny slovenské literatury I, 1950, str. 166; viz také Dejiny staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1958.

Tobiáše Mouřenína Věk člověka vydal Čeněk Zíbrt, ČL 13, 1904; týž vydal Historii o jednom sedlském pacholku (v knize Jak se kdy v Čechách tancovalo, 1895). O Mouřenínově dramatické tvorbě viz i článek Milana Kopeckého, K Mouřenínově Historii o jednom sedlském pacholku, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university IV, D 2, 1955.

Dialogi variarum personarum vydal Čeněk Zíbrt, ČL 18, 1909. Rozdílný názor na datování vzniku těchto skladeb vyslovil Stanislav Souček v knize Rakovnická vánoční hra, Brno 1929.

Literaturu k dramatické tvorbě Šimona Lomnického viz na str. 361.

JAN BLAHOŠLAV

Vedle Lukáše Pražského a Jana Augusty náleží Jan Blahoslav k nejvýznamnějším osobnostem jednoty bratrské v období před Bílou horou, přesahuje však rámec jednoty; má význam celonárodní a dosahuje před Komenenským úrovně evropské. Jeho literární činnost navazuje na tradici, ale mnohem více směřuje a vyzařuje do budoucna, jako by Blahoslav jednu epochu našeho písemnictví dovršoval a druhou zároveň otvíral.

Původem i výchovou náleží Blahoslav k měšťanstvu. Narodil se 20. února 1523 v Přerově na Moravě jako syn zámožné měšťanské rodiny, která se hlásila k jednotě bratrské a požívala v ní úcty. Blahoslav se vyvíjel a užíval za příznivých podmínek i proto, že Pernštejnové, kterým náležel Přerov od roku 1475 až do roku 1596, byli snášenliví utrakvisté a přáli rozvoji jednoty bratrské, poněvadž přinášel zisk také jejich hospodářským podnikům. Jednota totiž překonala už své původní sektářské odstředivé sklony a změnila svůj původní odmítavý postoj k feudální společnosti a k jejím řádům a zřízením v plnou spolupráci s ní, takže právě členové jednoty stávali se u nás nejpokrokovější společenskou silou, především v kulturních oblastech a projevech. Proto obzvláštní péči věnovala jednota výchově svého dorostu, takže bratrské školství dosáhlo vynikající úrovně. Blahoslav sám s láskou a vděčností vzpomíná zejména dvou učitelů ze svých učednických let, Jana Wolfa († 1548), správce přešovského sboru a bratrské školy, a Martina Michalce († 1547), který vychovával od roku 1540 Blahoslava na prostějovské škole. Když však učitelé Blahoslavovi rozpoznali nevšední nadání svého „čeledína“ (jak se nazýval u bratří člen studující mládeže ubytované společně v bratrském domě a svěřené péči svého „hospodáře“), rozhodli se poskytnout mu vyšší vzdělání v cizině. Proto roku 1543 studoval Blahoslav ve slezském Goldberku na proslulé latinské humanistické škole pod vedením vynikajícího pedagoga a humanisty Valentina Trotzendorfa (1490—1556) a roku 1544 na universitě ve Vitenberku, kde poznal vlastní ohnisko německé reformace a její představitele, zejména ještě samého Martina Luthera (1483—1546) a Filipa Melanctona (1497—1560).

Po návratu do vlasti vzdělával se dále v Prostějově pod vedením Martina Michalce a pak jeho nástupce Matouše Strejce. V červenci 1548 byl povolán do Mladé Boleslavě, střediska jednoty bratrské v Čechách, aby pomáhal bratru Janu Černému-Nigranovi († 1565) při obnově bratrského archivu a obeznámil se také s úřední a diplomatickou agendou. Avšak tyto práce nemohly se ani rozvinout pro odchod Jana Černého do přechodného vyhnanství do Polska, a také Blahoslav prožíval v Boleslavi neklidné doby napětí a nejistot, když na jednotu bratrskou v Čechách doléhala persekuce od krále Ferdinanda I. po šmalkaldské válce.

Na jaře roku 1549 odešel Blahoslav podle vůle starších na universitu do Královce, ale zisk z této cesty byl nepatrný; už v červenci opustil Královce, jednak pro mor, jednak pro náboženské spory, které tam na universitě rozdmýchal luterský theolog Ondřej Osiander (1498 až 1552). Z profesorů královecké university zapůsobil na něho hlouběji jenom Georgius Sabi-

nus (1508—1560), rektor university a zeť Melanchtonův, který mu dal svými přednáškami a spisy o básnictví podněty pro vlastní práce básnické i teoretické.

Ještě na podzim téhož roku odešel Blahoslav podle usnesení synody znovu do ciziny, na universitu do Basileje. Ale ani z tohoto pobytu mnoho nevytěžil. Seznámil se sice s tamními učenci, zejména s humanistou Zikmundem Hrubým z Jelení-Geleniem (který se tam usadil a proslul jako vydavatel a překladatel řeckých a římských klasiků), avšak počátkem roku 1550 těžce onemocněl a z jara se musel vrátit domů do Přerova.

Léty strávenými v cizině získal Blahoslav bohaté životní zkušenosti, seznámil se s metodami vědecké a literární práce podle humanistických zásad a zároveň užíval jako theolog. Nepostačil mu však tento pobyt k tomu, aby si osvojil důkladnou znalost klasických jazyků, zejména řečtiny; ani v znalosti latiny nedosáhl vybroušené humanistické pohotovosti.

Když se po návratu domů zotavil, věnoval se stále houževnatěji a úspěšněji pracím pro jednotu bratrskou. Krátkou dobu učil na prostějovské škole a pak od roku 1552 až do roku 1557 přebýval většinou v Mladé Boleslavi, opět jako pomocník Jana Černého. Teprve třicetiletý stal se jáhnem a brzy potom byl vysvěcen na kněze. Častěji byla mu svěřována důležitá poselství a diplomatická jednání, pro která podnikal cesty do Vídně (1555, 1557) a do Německa (1556). V srpnu 1557 byl na synodě v Sležanech zvolen jedním z biskupů jednoty a roku 1558 byl mu svěřen ještě úřad „písaře“, to je tajemníka jednoty, který měl na péči bratrský archiv a byl zároveň historiografem, a za trvalé sídlo byly mu určeny Ivančice (Evančice) na Moravě. Tam se věnoval literární činnosti a správě církve v častých obtížných jednáních a sporech, jaké způsobovaly jednotě bratrské politická situace i vnitřní rozpory, zejména s Janem Augustou a s jeho stoupenci tíhnoucími k luterství. Pobyt v Ivančicích přerušoval jenom zřídka, hlavně cestami visitačními a na synody. Na jedné takové visitační cestě zastihla jej smrt v Moravském Krumlově dne 24. listopadu 1571. Pohřben byl v Ivančicích.

Literární činnost Jana Blahoslava se rozvíjela v tradicích založených hušitským revolučním hnutím a pěstovaných potom dále v literární praxi jednoty bratrské, a zároveň v duchu národního humanismu, jak jeho program u nás naznačil Viktorin Kornel ze Všehrd.

Všechno, co Blahoslav literárně vytvořil, mělo sice nějak prospět především jednotě bratrské, ale přece nevytvářel literaturu v pravém slova smyslu theologickou a zúženou jenom na úzké církevní potřeby, nýbrž svými literárními projevy zasahoval podnětně a průkopnický do celého našeho národního písemnictví, a to i do oborů, které ani přímo s theologií nesouvisí.

Nejvíce času a sil věnoval Blahoslav ve stopách Jana Černého organizaci přípravných prací dějepisných. Když katastrofální požár Litomyšle roku 1546 poničil také bohatý *bratrský archiv*, uvědomovali si vůdčí činitelé jednoty bratrské jeho význam a snažili se jej nejen obnovit, nýbrž i pokračovat v něm. Vzal si to za úkol Jan Černý. Blahoslav pod jeho vedením opisoval sebraný materiál a brzy jej sám rozmnožoval o nové doklady. Při sběru pramenů rozšiřoval zároveň původní plán Černého vypsát léta persekuce po prvním protihabsburském odboji, takže pomalu vyrůstal soubor pramenů k celým dějinám jednoty bratrské, označený původně Blahoslavem jako *Acta unitatis Fratrum* (Akty jednoty bratrské). Blahoslav sám uspořádal osm svazků.

Podle přání Blahoslavova pokračoval pak v práci o Aktech ONDŘEJ ŠTEFAN († 1577), po něm se jí věnovali ještě JAN AENEÁŠ († 1594), JAN KAPITO († 1589), BURIÁN, JAN KÁLEP

(† 1588) a přítel a pomocník Blahoslavův VAVŘINEC ORLÍK. Rokem jeho smrti 1589 končí se také Akty. Byly sice v archivu jednoty pilně opatrovány a také čteny, jak dosvědčují např. přípisky Komenského, ale nebylo v nich už pokračováno. Soubor má patnáct foliantů. Třináct z nich bylo roku 1840 zakoupeno z Lešna (kam byly odvezeny po Bílé hoře) pro archiv v Herrnhutě, a proto se nazývají herrnhutskými neboli ochranovskými.¹

Akty jednoty nejsou synthetickými dějinami ani podle nynějších, ani podle starších hledisek a měřítek, nýbrž snůškou rozličného pramenného materiálu. Pořadatelé se sice snažili uspořádat tento materiál soustavně a chronologicky, ale přece jen se někde opakují anebo mají mezery, které doplňovali teprv dodatečně v jiné souvislosti. Většina zapsaných pramenů jsou opisy originálů nyní ztracených, avšak opisy namnoze velmi spolehlivé, i když nereprodukuje originály přesně podle našich moderních vydavatelských zásad. Akty jsou jedinečný pramen nejen pro poznání vnějších i vnitřních osudů jednoty, ale i pro literární historiky, poněvadž některé významné literární projevy máme dochovány jenom v nich, mezi nimi právě některé práce Blahoslavovy.

Většina prací Blahoslavových v Aktech zaznamenaných vyplynula z jeho úřední činnosti a má také oficiální a církevní ráz; jsou proto mezi nimi také projevy latinské, zejména pokud byly určeny cizincům. Formou listu, zprávy o diplomatických cestách a jednáních nebo o domácích událostech, které doléhaly na jednotu, jakož i formou obrany a polemiky zastávají se jednoty a jejího učení proti politickým a theologickým odpůrcům z řad katolíků i nekatolíků a dávají nahlédnout do obsáhlých Blahoslavových vědomostí i do jeho rozsáhlých styků s tehdejšími význačnými osobnostmi. Blahoslav v těchto projevech dává příklad, jak lze i staré útvary listu, apologie, polemiky a referátu naplnit novým myšlením i vyjadřováním.

Přes svůj veliký zájem o dějiny Blahoslav historikem v pravém smyslu slova nebyl; je zpravodajem o jednotlivých událostech, ale o vypsání souvislých dějin anebo syntheticky pojatých statí dějepisných neusiloval, ačkoliv se o to také pokusil, po prvé hned na počátku své literární činnosti roku 1547 ve spisku *O původu jednoty*, patrně své literární prvotině. Blahoslav se chtěl touto prací vyrovnat s námitkami odpůrců, že jednota bratrská a její řád nejsou původu božího, nýbrž dílem lidí, kteří se odtrhli od pravé církve Kristovy, a že její kněží nemají apoštolskou posloupnost. Šlo tedy v podstatě o problém theologický, který bylo nutno dokázat historickým rozbořením vzniku jednoty. Blahoslav, opíraje se silně o starší bratrskou literaturu, vylíčil příčiny a historické podmínky, za nichž jednota vznikla; měl přitom stále na mysli svůj apologetický zřetel a snažil se o důkaz, že zřízením vlastních kněží a vytvořením samostatné církve nepřetrhla jednota souvislost s původní apoštolskou církví ani praxí. Zároveň odůvodnil, proč se jednota nemohla připojit k žádné z církví, které u nás existo-

¹ Jsou deponovány v Státním ústředním archivu v Praze. Oba ostatní byly už dříve majetkem našich knihoven (Universitní knihovny a knihovny Národního musea v Praze).

valy v době jejího vzniku (římská, podobojí, táboři, valdenští), a podal jejich kritiku. Na této prvotině Blahoslavově jsou ještě patrné nedostatky vyplývající z literární nezkušenosti, která se obráží také ve formální stránce spisu, hlavně v jeho stylu, osobitě dosud nevyhraněném.

K tomuto tématu vrátil se Blahoslav ještě roku 1556 v latinském spisku *Summa quaedam brevissima . . . de Fratrum origine et actis* (Stručná úhrnná zpráva o původu a činech bratří), který je jakousi novou revisí spisku O původu jednoty a zároveň jeho doplněním. Blahoslav v něm přehledně sleduje osudy jednoty od jejího vzniku až po rok 1555, a to v rámci reformního hnutí domácího i cizího a s obranným důrazem na původnost a samostatnost jednoty, zrozené z našich českých poměrů a ne z cizích vlivů, jak např. dokazoval luterský theolog Flacius Illyricus (1520—1575), odvozující jednotu z valdenských. Summa je polemikou snažící se vyvrátit takové názory a přímo souvisí s Blahoslavovou cestou do Magdeburka za Flaciem roku 1556.

Materiálu z pozůstalosti Blahoslavovy, který obsahoval také krátké poznámky a zprávy o bratrských starších a kněžích, Blahoslavem roku 1550 shromážděné a roku 1560 doplněné, leckde vyhraněné v mistrné lapidární charakteristice, použil VAVŘINEC ORLÍK (1520 až 1589), když sestavoval tak zvané *Nekrologium* neboli *Knihu úmrtí* (1576). Je to důležitý pramen, z něhož čerpáme kromě zpráv o hlavních životních datech čelnějších členů jednoty bratrské také poučení o tom, jak jednota hodnotila jejich charakter a činnost.

Některé jiné významné práce bratrského dějepiscectví, které se nám dochovaly anonymně a bývaly některými badateli připisovány Blahoslavovi, novější bádání většinou odmítá uznat za jeho díla. Je to především česky psaná *Historia Fratrum Bohemicorum* (Historie českých bratří). Tato rukopisně dochovaná a chronologicky uspořádaná snůška rozličného materiálu k dějinám jednoty z let 1457—1541 je jakousi obdobou Aktů jednoty². Ještě později byla nesoustavně doplňována až k roku 1603. Mezi těmito přídávky je také vypravování o zajetí a věznění (1548—1564) Jana Augusty a Jakuba Bílka, tak zvaný *Život Jana Augusty*, dokončený roku 1579. I tato práce byla pokládána (aspoň její prvá část, sahající k roku 1554 a téhož roku také dopsaná) za dílo Blahoslavovo; z rozboru spisu však vyplývá, že jej nejpravděpodobněji sepsal Augustův žák a pomocník Jakub Bílek (1516—1581), který byl vězněn s Augustou. Nanejvýš by bylo možno pomýšlet, ale těžko prokázat, že Blahoslav nějak redakčně zasáhl do úpravy prvé části.

Přes to, že Blahoslav byl knězem a biskupem jednoty, vlastní otázky theologické jej zajímaly a literárně zaměstnávaly poměrně málo; více ho zajímala v duchu naší domácí reformace náboženská praxe. Podle Blahoslava má teorie, a to nejen v theologii, nýbrž i v oboru vědy a umění sloužit a prospět životu, má např. pomáhat křesťanu, aby poznal zásady správného života, vědci a umělci pak, aby poznal hlavní pravidla vědecké práce a uměleckého tvoření a s jejich znalostí a pomocí dosahoval dokonalých výtvorů.

Proto všechny práce Blahoslavovy, které lze zařadit do vlastní literatury theologické, všímají si otázek praktického života náboženského, především mo-

² Dohady o jejím autoru se různí: Jos. Th. Müller (*Geschichte der Böhmischen Brüder* 1, 1922) pokládal za jejího autora Jana Černého-Nigrana; F. M. Bartoš hledal ho zprvu v Blahoslavovi, nyní však pomýšlí na Jana Kálefa (v stati *Nový bratrský historik*, *Sborník historický* 2, 1954).

rálky. Sem náleží zejména svěže psaný traktát „*Spis o zraku*, jak člověk zrakem, to jest viděním a hleděním, sobě nebo jiným škoditi může“, dokončený roku 1550. Blahoslav jej psal po návratu z Basileje, když se doma zotavoval po těžké nemoci, která přerušila jeho zahraniční studia, a odpovídal jím vlastně na dotaz svého přítele Šimona Kocourka-Felina.

Téma, které Blahoslavovi svou otázkou bezděky Kocourek určil, bylo už často předmětem náboženských úvah. Traktát řeší otázku, jak se člověk dopouští hříchu tím, že zrakem hříšné podněty přijímá anebo jiným sděluje, a tak svádí jiné k hříchu, a jak se má toho vystříhat. Na výkladech Blahoslavových ulpělo sice mnoho školské učenosti a moudrosti v ohlasech a citátech z bible, církevních spisovatelů i klasických autorů římských a řeckých, ale zároveň do nich proniká vlastní životní zkušenost, prozrazující vnímavé oko a bystrý postřeh pozorovatele skutečného života, dobrého psychologa lidských hnutí a vášní a zároveň obratného spisovatele, který dovede své pocity a myšlenky vyjádřit výstižně, vtipně, plasticky a názorně, a to samostatně, bez knižního prostřednictví. Narážky na antické pověsti a báje, kterým mohl ovšem porozumět jenom čtenář poučený, střídají se s příklady z bible, srozumitelnějšími už našim náboženským horlivcům, ale vyskytnou se také jadrné obraty a výrazy vytěžené z lidové řeči a příklady z lidové ústní tradice i z knížek „lidového čtení“, takže knižní humanistickou uhlazenost skoro vzápětí vystřídává až drsnost lidového vkusu. Proto působí někde *Spis o zraku*, jako bychom naslouchali kázání lidového kazatele. Ostatně kazatelský nebo rétorický styl je hlavním znakem tohoto traktátu. Blahoslav jej píše slohem vzrušeným, který vedle řečníka prozrazuje také básníka, zejména svou obraznou řečí.

K tomuto spisku připojil Blahoslav ještě píseň o témž tématu „Patř každý, jak na světě příčin mnoho k zlému“, akrostichem věnovanou Felinovi, a doprovodil ji stručným prozaickým výkladem. *Spis o zraku* poutal čtenáře ještě po půl století a byl vytištěn někdy kolem roku 1610.

Blahoslavovy theologické spisy nevznikaly ze soustavného a soustředěného theologického studia. Nevytvářely proto ani nějakou soustavu, nýbrž reagovaly více na vnější příležitostné podněty, takže některé z nich mají ráz pastýřského listu anebo jím přímo jsou. Tak např. poměry v Polsku, v Prusku a v těch německých krajích, kde členové jednoty bratrské žili v luterském prostředí a museli se vyrovnávat s jeho útočným tlakem a s jeho vlivy, vynutily si *Sepsání o rozdíle jednoty bratrské od luterské* (1558). Praktická potřeba vyvolala také mravokárnou výstrahu *Anvolimator*, . . . *O rotě milovné* (1560); napsal ji proto, že se vyskytly v bratrských domech, v nichž se vychovával bratrský kněžský dorost, některé hrubé přestupky proti kázání a budily pohoršení. Přes to, že si v titulu pohrál se slovy („anvolimator“ je pozpátku čtená „rota milovná“), zabývá se spisek vážným morálním a pedagogickým problémem. Blahoslav v něm varuje „hospodáře“ i „čeled“ bratrských domů, aby byli opatrní ve styku s ženami, které jim v domech posluhují. Nemluví zde však nevrly mravokárce a zatrpklý misogyn, žijící v celibátě nejen podle tehdejšího příkazu jednoty, ale i podle svého vlastního přesvědčení, nýbrž starostlivý vychovatel, který chápe lásku mezi mužem a ženou jako mravní závazek, jako princip zušlechťující a tvůrčí, a nikoliv ponižující.

Do sporů a diskusí, které vzbudilo v jednotě Kalvínovo učení o predestinaci, zasáhl Blahoslav pojednáním *O vyvolení božím* (1562). Otázka, kterou si zde vybral, je sice dogmatická, ale Blahoslav ji řeší se zřetelem k praktickému životu. Jde mu hlavně o to, aby chybným výkladem o předurčení nevzniklo mezi členy jednoty přesvědčení o nsvobodě lidské vůle a zbytečnosti vlastního jednání. V polemickém spise *Pilné rozjímání* (1565) vystoupil proti snahám Jana Augusty, který chtěl zavádět novoty do vžitě kazatelské praxe. Polemického rázu je také *Obrana nového kancionálu*; v ní odpověděl Blahoslav roku 1564 bakaláři Martinu Žateckému, učiteli v Domažlicích, který vytykal bratrským písním v kancionálu Písně duchovní (1561), že obsahují kacířské názory v učení o Kristově člověčenství. Je to jedna z nejvášnivějších a nejdrsnějších polemik Blahoslavových. Klidnějším tónem řeší touž theologickou otázku v pojednání *Prokázání světlé* (1564).

Bystrost vtipu i exegetickou pohotovost a rozhled po starší i čerstvé literatuře theologické prokázal Blahoslav ve *Výkladu na XIII. kapitolu Zjevení sv. Jana* (1565), napsaném rovněž na příležitostný popud, totiž na senační zprávu šířenou odpůrci reformace, že šelma-Antikrist z Janovy Apokalypsy je Martin Luther, poněvadž prý se na jeho jméno dá vyložit záhadný počet 666 skrývající jméno šelmy. Blahoslav důvtipně ukázal strojenost a nejapnost takových výkladů, sám sestrojiv obdobné hříčky s protiřímským hrotem.

Některé myšlenky, které vyslovil už před lety ve spiscích *O původu jednoty a v Summa brevisima*, opakoval znovu ve *Zprávě upřímné a sprostné* (1566), odpovědi moravskému sudímu Albrechtu Černoorskému, který podporoval snahy moravských evangelíků o vytvoření jednotné církevní organizace, ale poněvadž se snažil pro svůj plán získat také jednotu bratrskou, ohrožoval tím bezděky i úmyslně její samostatnou existenci. Blahoslav mu proto vyložil, proč jednotu nemůže přistoupit k podobojím; vytyká jim hlavně nejednomyslnost, myšlenkovou neujasněnost, podléhání cizím vlivům a neopravdovost učení i života.

Jenom podle jména známe ze staré bibliografické zprávy Blahoslavovu práci *Duchovní alchymie*, která snad také náležela ke spisům theologickým.

Nejvýznamnějším theologickým dílem Blahoslavovým, které podnětně zasáhlo do našeho literárního jazyka, je *Nový zákon nově do češtiny přeložený*; vyšel tiskem 1564 a znovu — málo poopravený — 1568. Nedokonalá znalost řeckého jazyka sice zabránila Blahoslavovi, aby tímto překladem splnil humanistický vědecký požadavek pracovat s původními prameny a překládat přímo z nich, ale Blahoslav si takový požadavek uvědomoval jako ideální cíl, i když se sám musel o smyslu řecké předlohy poučovat v soudobém vědeckém překladu Nového zákona do latiny, který pořídil vynikající francouzský kalvínský theolog Theodor Beza, i v starém překladu latinském, oficiálním a liturgickým textu římské církve, reformátory a humanisty kritisovaném a podceňovaném (tak zvané *Vulgátě*). Svůj překlad opatřil Blahoslav také nejnezbytnějšími poznámkami, které usnadňují porozumění textu. Při své práci opíral se o starší překlady Nového zákona, zejména o „Biblii českou“ vydanou několikrát u Jiřího Melantricha, tak zvanou Melantrišku, a o překlad (Nový Testament — 1533), který pořídili kněz Beneš Optát a Petr Gzel podle moderního vědeckého překladu Nového zákona od Erasma Rotterdamského. Blahoslav vlastně oba tyto překlady, zejména Melantrišku, podle řecké předlohy a hlavně podle svých latinských pomůcek důkladněji zrevidoval a upravil po stránce věcné a především jazykové i stylistické. Nesouhlasil však s postupem Beneše Optá-

ta, který chtěl řeč bible sblížit se současným jazykem hovorovým, nýbrž více navazoval na tradici těch biblických překladů, které usilovaly o zvláštní biblický jazyk a styl, odlišný od běžného jazyka a slohu literárního. Blahoslav měl při překládání Nového zákona na mysli hlavně jeho funkci bohoslužebnou, tak důležitou právě v církvích evangelických, a proto se také ve svém překladu snažil takovou liturgickou řeč vytvořit, a to jednak ve stopách starší biblické tradice, jednak podle svých estetisujících zásad a názorů.

Snad už Blahoslavův Nový zákon byl prvním článkem velkolepého překladatelského a vědeckého kolektivního podniku anebo dal podnět tomuto plánu, uskutečněnému pak v tak zvané Bibli kralické (*Bibli česká*, 1579—1594; 1596; 1601 jenom Nový zákon; 1613). Bratří si nepochybně revise Blahoslavovy vážili a uvědomovali si její zásluhu a význam. Přece však český text Nového zákona znovu zrevidovali podle přesnějších vědeckých zásad a jiných stylistických hledisek, přihlížejíce více k soudobému mluvenému jazyku. Avšak i po všech nových kritických zásadách zůstává tento překlad i v souboru Bible kralické trvalým památkem na Jana Blahoslava. Bible kralická a s ní zároveň i Nový zákon Blahoslavův staly se vzorem českého spisovného jazyka a v evangelických církvích také vzorem české bohoslužebné řeči. V době, kdy myšlení bylo ještě skoro zcela formováno a ovládáno náboženskou ideologií, především bible, pokládána za „knihu knih“, mohla nejvíce působit na jazyk, zejména na jazyk literární, jako hlavní kodifikující síla, jestliže se ovšem její překladatel uměl vyjadřovat řečí, která dovedla získat čtenáře a posluchače.

A právě Blahoslavův Nový zákon a Bible kralická u nás takové dílo vytvořily: její pravopis a jazyk stal se pravidlem ve spisovatelské praxi i v mluvnické teorii, a to jak Čechům všech náboženských vyznání (Komenský, Rosa, jesuité Konstanc a Šteyer aj.), tak Slovákům (Vavřinec Benedikti z Nudožer, Krman, Doležal aj.). Proto se o Kralickou bibli opíraly i pozdější biblické překlady, a to právě katolické (Konstanc, Barner a Šteyer v tzv. Bibli svatováclavské z let 1677—1715; František Faustin Procházka, Durych, Frencl, Desolda, Bezděka, Sušil aj.), poněvadž církve evangelické dlouho, téměř až do našich dnů, nepocitovaly potřebu nějakého nového biblického překladu. Jim se totiž stala Bible kralická závaznou knihou kanonickou, posvátnou knihou bohoslužebnou, a proto téměř nedotknutelnou. Této vážnosti požívala Bible kralická a spolu s ní i Nový zákon Blahoslavův především na Slovensku, kde nebyla přerována souvislá tradice evangelického náboženského života jako v pokatolických pobělohorských Čechách, v nichž Bible kralická mohla posilovat jenom tajné evangelíky. Právě Kralická bible měla zásluhu o to, že tak dlouho táž společná spisovná řeč spojovala a sblížovala národ český a slovenský a tím zároveň podněcovala snahy i o jejich spojení politické. Dokonce i tehdy, když se slovenský národ rozhodl opustit dřívější společenství spisovného jazyka

a vytvořil si vlastní spisovný jazyk, zůstala slovenským evangelíkům Bible kralická spolu s kancionálem Jiříka Třanovského i nadále knihou živou. Jako byla v minulosti, tak je i v přítomnosti živým svědectvím dávného a trvalého kulturního svazku a pouta mezi národem českým a slovenským.

Blahoslav zasáhl podnětně také do nauky hudební a prosodie. Jako člen jednoty bratrské, u níž kázání a duchovní píseň v lidovém jazyce tvořily podstatnou část bohoslužby, ale i jako člověk hudebně nadaný a hudbu milující prohluboval svůj praktický hudební zájem studiem hudební teorie, s kterou se asi nejsoustavněji seznámil za studií ve Vitenberku. Především pro prosté, neučené zpěváky, kteří měli přirozené hudební nadání a lásku k hudbě, ale nemohli si osvojit pro neznalost latiny teoretické hudební vzdělání, napsal první teoretický spis o hudbě v českém jazyce, nazvaný *Musica*, to jest *Knížka zpěvákům, náležitě zprávy v sobě zavírající*. Byl vydán tiskem 1558 (v Olomouci) a po druhé, rozmnožený o důležité *Přídavky*, roku 1569 (v Ivančicích). Blahoslav jím chtěl poskytnout náhradu za spisy latinské, ale nechtěl s nimi soupeřit. Otevřeně přiznává, že čerpal z pramenů a že podle nich svůj spis sestavil. Byly to hlavně humanistické učebnice hudební teorie, jaké vydali němečtí učenci, ale také Čech Václav Philomates, autor oblíbené učebnice *Musicorum libri quatuor* (Čtyři knihy o hudbě — 1512, 1523, 1534, 1543), složené v hexametrech.

Podle těchto pomůcek sestavil Blahoslav základní poučení, jak číst noty a podle nich zpívat. Proti svým předlohám zdůrazňuje více praxi a reprodukční stránku nežli teorii. Proto si látku ve svých předlohách kriticky vybíral, a přihlížeje k domácím církevním potřebám a opíraje se také o vlastní zkušenosti a pozorování, účelně ji redukoval jenom na poučení o zpěvu chorálním (tedy jednohlasém), který se uplatňoval při zpěvu duchovních písní. I při této kompilační práci prokázal Blahoslav samostatnost úsudku a svým živým výkladem, který překonává suchost teorie kořením vtipného rčení a metaforických výrazů, projevil až vášnivý vztah ke zpěvu. Musiku Blahoslavovu nepřekonal ani jiný podobný spis, *Muzika, to jest Zpráva k zplvání náležitá* (1561), jehož autor se skryl za jméno Jan Josquinus, vypůjčené od slavného francouzského hudebníka Josquina de Près († 1521)³.

Významnější a samostatnější, i když se také opírají o předlohy, zvláště o Philomata, jsou *Přídavkové k Muzice*, které otiskl Blahoslav při jejím dru-

³ Záhadný pseudonym byl častěji předmětem badatelského zájmu: Otakar Hostinský ztotožňoval autora s bratrským knězem Václavem Solínem († 1566), Vladimír Gregor s šumberským luterským farářem Jusquinem vom Holz, F. M. Bartoš s hranickým malířem Janem Červenkou. Ivan Vávra, který revidoval celou otázku (Dnešní stav josquinské otázky, LF 5 (80), 1957), se domnívá, že je to mladoboleslavský rodák Jan Facilis, utrakvistický kněz a později člen dolejší konsistoře, který se jako student vitenberské university roku 1563 zapsal jako Johannes Josquinus Boleslaviensis.

hém vydání. První z nich, *Zprávy některé potřebné těm, kdož chtějí dobře zpívat*, poučuje o pěvecké reprodukci a o hudebním přednesu. S dobrým rozhledem po teorii, ale zároveň se zkušenostmi vyzískanými z vlastní bohaté praxe, všímá si nedostatků jak při zpěvácích, tak při kantorech, kteří měli řídit sbor zpěváků, a neopomene upozornit, jak by se měly chyby odstranit. Stále má na mysli výchovu zpěváka, dokonce značnou pozornost věnuje výchově hlasu a jeho kvalitě.

V druhém přídatku, *Naučení potřebná těm, kteříž písně skládati chtějí*, napsal Blahoslav jakousi první českou poetiku, praktický návod, jakými pravidly měli by se řídit skladatelé básní (Blahoslav má arci na mysli jenom skladatele textů duchovních písní), aby vytvářeli díla umělecky dokonalá. Také tento návod je psán pro lidi prosté, neučené, kteří sice mají básnické nadání, ale nemohou a nedovedou je úspěšně rozvinout, poněvadž se jim nedostalo potřebného vzdělání. Teoretické poučky jsou jenom nejnужnější a jsou aplikovány na praktické použití a názorně vysvětlovány na vhodných příkladech. Ohlas humanistické výchovy, která v antickém básnictví viděla nedostižný vzor formální dokonalosti, zaznívá v úvaze, zdali by se také pro české básnictví nehodila časoměrná prosodie; Blahoslav časoměrný princip pro české básnictví odmítá, ale požaduje po skladatelích písní, aby se kvantita slabik shodovala s trváním not, totiž aby dlouhé noty byly podkládány dlouhými slabikami a naopak.

Obě rozpravy jsou psány s velikou pohotovostí výrazovou a namnoze řečí obraznou, básnickou, která napomáhá čtenářům pochopit abstraktní terminologii a pojmy i teoretické výklady, ale zároveň prozrazuje, s jakým nadšením a citovým zaujetím Blahoslav tyto stati psal a jak zrovna pro hudbu a pro básnictví hořel.

Musica souvisela už s přípravami k novému bratrskému kancionálu; měla učit, jak se má zpívat z not, poněvadž notami byl opatřen i kancionál vydaný za redakce Jana Roha 1541. Roku 1555 pověřila prostějovská synoda redakcí nového kancionálu Jana Černého, Jana Blahoslava a Adama Šturma, ale hlavní odpovědnost a tíha celé namáhavé práce spadla brzy na Blahoslava samého. Výsledkem byl objemný kancionál *Písně duchovní evanjelistské*, z obavy před censurou vytištěný v polských Šamotulách (severozápadně od Poznaně) roku 1561. Nové vydání, v něčem poupravené podle návrhů Blahoslavových a typograficky ještě nádherněji vypravené, vyšlo 1564 v bratrské tiskárně, která byla roku 1562 zřízena v Ivančicích a pracovala pod dozorem Blahoslavovým; je to nejkrásnější bratrský kancionál vůbec.

Šamotulským a Ivančickým kancionálem, jak tato vydání obvykle označujeme, dosáhl vývoj bratrské duchovní písně v době předbělohorské vrcholu, a to právě zásluhou Blahoslavovou. Po předchozích kancionálech (vydaných 1501, 1505, 1519, 1531, 1541 a 1542), nad jejichž vydáními bděli hlavně Lukáš Pražský (1460—1528) a Jan Roh († 1547), jsou kancionály redigované Blaho-

slavem činem epochálním. Blahoslav v nich přísně zrevidoval duchovní písně ze starších bratrských kancionálů a rozmnožil je o písně nové, které podrobil stejně přísné kritice a úpravě, a to nejen podle zásad theologické censury, nýbrž především po stránce formálního mistrovství slovesného i hudebního. Byl to ovšem postup leckdy hodně subjektivní, který prospěl sice písním formálně a ideově slabším, ale poškozoval autory osobitě vyhraněné, např. Jana Augustu; obdobně si však počínali i dřívější redaktoři.

Bratrské kancionály už před Blahoslavem čerpaly hodně ze starší tradice a navazovaly na kališnickou píseň a jejím prostřednictvím na počestěnou tábořskou liturgii, která tak významné místo určila právě duchovní písní lidové, přece však vlastním jádrem bratrských kancionálů byly výtvořky bratrských autorů.⁴ Blahoslav svou úpravou kancionálu bratrskou píseň vlastně kanonisoval, takže pozdější vydání bratrského kancionálu (1572, 1576, 1581, 1583, 1594, 1598, i v příručních výběrech z r. 1579, 1587, 1602) v podstatě na jeho úpravě nic neměnila a také obě poslední vydání z roku 1615 a 1618, která se nejvíce odvážila zasahovat do textů písní, podržela ještě ráz, jaký mu vtiskl Blahoslav. Teprve Komenský svým Kancionálem vydaným v Amsterdamě 1659 vytvořil dílo vlastní, v němž proniká nová tvůrčí koncepce theologická i básnická. Po sto let udržela se tedy redakce Blahoslavova a její vliv byl tak silný, že se nám zdá, jako by podvázala básnickou tvořivost v jednotě bratrské, ačkoliv Blahoslav nabádal k skládání nových písní a dokonce napsal o tom návod v přídavečích k druhému vydání „Musicy“ a nepochybně také zapůsobil svými podněty na Jiříka Strejce († 1599), který svým přebásněním žalmů (Žalmové — 1587 a potom častěji) dosáhl po Blahoslavovi nesporného básnického i uměleckého úspěchu.

V Šamotulském a Ivančickém kancionále poznáváme také Blahoslava básníka. Podle vlastního svědectví složil sedmdesát písní, ale to jsou namnoze jen pronikavé úpravy starých písní anebo překlady a adaptace starých církevních latinských textů liturgických. Vlastních písní Blahoslavových je šesta-dvacet. Užívají většinou strofické formy, obvyklé v lidové písní světské i duchovní, a to nejrozmanitějších útvarů, nejčastěji odvozených z přejetých nápěvů oblíbených písní duchovních i světských a jenom zřídka asi strof původních k vlastním nápěvům. Zajímavý je pokus o časoměrnou strofu saphickou, první zdařilou časoměrnou českou báseň vůbec, v písní „Chvály radostné“.

Tematicky jsou písně Blahoslavovy dosti rozmanité, ale hlavně se soustřeďují na rozjímání a úvahy podnětené praktickými potřebami života. Vyhýbají se dogmatickému poučování i epické parafrázi biblických příběhů; proto mají namnoze ráz modlitby a jejich těžiště je v lyrice. Nejčastěji se inspirují starozákonními žalmy a opírají se o jejich obraznou řeč; bible má vůbec silnou účast v myšlenkách i stylu písní Blahoslavových. Písně Blahoslavovy potlačují subjektivní prvky, jsou zdánlivě odosobněny, ale přece prozrazují, že vznikaly z konkrétních osobních životních podnětů, a ne z abstraktní theologické speku-

⁴ Jsou to zejména Matěj Kunvaldský (1442—1500), Jan Tábořský († asi 1495), Lukáš Pražský, Jiřík Štyrsa († 1535), Jan Pausteník († 1543), Martin Michalec (1484—1547), Jan Wolf († 1548), Havel Dřevínek († 1563), Adam Šturm († 1565), Jan Augusta a sám Blahoslav.

lace. Náleží k předním výtvorům bratrské hymnografie stejně pro své hodnoty myšlenkové, jako pro své promyšlené úsilí o formální dokonalost. Některé převzaly i katolické kancionály po Bílé hoře (Šteyerův, Koniášův) a udržely se v nich ještě v 19. století. Některé se dokonce v našich evangelických církvích zpívají dodnes, a to nejen v zemích českých, nýbrž i na Slovensku.

Jakýmsi doplňkem kancionálu, obsahujícím notované i české liturgické texty, které se hudebně recitovaly o hlavních církevních svátcích, jsou *Evanjelia anebo čtení svatá, kteráž slovou pašije. Řeči některé prorocké a prefaci obyčejné*, vytištěné roku 1571. Blahoslav tyto texty jenom zrevidoval a upravil pro přednes.

Avšak Blahoslav byl básník a učenec v jedné osobě. Básnictví nejen miloval, nýbrž také o něm přemýšlel jako teoretik i literární historik, vlastně jako průkopník budoucího literárněhistorického bádání, k němuž položil vědecké základy. Když se zabýval redakčními pracemi o novém kancionálu a probíral se tou spoustou písní, které kancionály otiskovaly anonymně jako díla autorů zcela neznámých, nemohl se docela smířit s praxí, která vlastně vymycovala z literárního dění autorovu osobnost. Pátral proto po autorech písní, které byly pojaty do tištěného kancionálu, a výsledky svého zkoumání shrnul a roku 1561 zapsal do devátého svazku Aktů jednoty jako *Písní duchovních některých, jichž se ode vsí jednoty bratrské užívá, rejstřík*. Je to dílo, které předvídá problémy a úkoly literárněhistorického bádání. Soudobá společnost, jak si Blahoslav uvědomoval, ještě by tuto práci nepochopila a zneužila by jí pro vyřizování svých osobních účtů; proto ji také neuveřejnil tiskem. O vzniku svého Rejstříku, o jeho příčinách i účelu poučuje v dvojí předmluvě; potom pod jménem jednotlivých autorů uvádí písně, které složili, a někde připojuje i charakteristiku autora, zejména vzhledem k jeho literární činnosti.

V posledních letech života obíral se Blahoslav také literárními pracemi, které byly určeny především bratrským školám, a to přímo výchově dorostu připravujícího se na kněžské povolání. Vznikly tak návody a učebnice, z nichž tiskem posmrtně roku 1585 a v přepracovaném vydání roku 1609 vyšlo jenom *Naučení mládeňcům, k službě Kristu a církvi jeho se oddávajícím, v jednotě bratrské*.

Naučení vychází ze starší verse,⁵ kterou Blahoslav na příkaz synody z roku 1568 upravil pro tisk; obsahuje praktické rady učedníkům kněžství a mladým kněžím, jak se mají připravovat na své budoucí povolání a čeho mají především dbát jako začátečníci. Vlastním účelem spisu je výchova mravní; otázek souvisejících s vlastním studiem naukovým se dotýká jenom letmo. Naučení není sice v naší starší literatuře osamoceno, ale přece se vyrovná i nejvýznamnějším pracím z tohoto oboru, Lukášovým Zprávám při službách úřadu kněžského, vytištěným 1527, a Augustovu spisu Umění práce díla Páně služebného, vytištěnému 1560. Nezastaralo

⁵ Amedeo Molnár (Česko-bratrská výchova před Komenským, 1956, str. 222) se domnívá, že autory této starší verse jsou Jan Roh a Jan Wolf a že jejich příručku (z roku 1536), později znovu zpracovávanou, pro nové potřeby upravil Blahoslav snad se svými pomocníky Ondřejem Štefanem a Janem Lorencem.

dokonce ani po půl století a pomáhalo vychovávat další generace bratrské mládeže, i Komenského.

Podstatnou částí praktické teologie, homiletikou, zabýval se Blahoslav také ve spise *Vitia concionatorum, to jest Vady kazatelův*, dokončeném roku 1570 nebo 1571. Kázání, které bylo vedle duchovního zpěvu hlavní součástí bratrské bohoslužby, je věnováno stručné ponaučení také v Naučení mládencům. Obšírněji pojednal o něm Blahoslav v nějakém svém ztraceném spisku, nazvaném snad Naučení mladým kazatelům, napsaném jako „zpráva jednomu z prostných kazatelův“.

Současně s Blahoslavem zabýval se kazatelským uměním Jan Augusta ve spise *Umění práce díla Páně služebného* (napsaném 1550 a vytištěném 1560), kterého Blahoslav při své práci užil, a 1571 přeložili bratrství bohoslovci Bartoloměj Justin a Jan Gerson kazatelskou příručku dánského teologa Nielse Hemmingsena-Hemminga († 1600). Jinak byli bratrství theologové odkázáni na příručky a učebnice cizích autorů, z nichž např. Blahoslav doporučoval zejména Erasma Rotterdamského a Filipa Melanchtona. Svými Vadami chtěl Blahoslav zčásti takové cizojazyčné pomůcky nahradit.

Blahoslav pomýšlel napsat příručku obsahující praktické návody pro vypracování a přednes kázání, a proto soustředil svou pozornost jenom na vady kazatelů, na kritiku jejich řečnických projevů. Touto kritikou, a to často velmi ostrou a sřiravou, chtěl Blahoslav vychovávat, pozvednout úroveň bratrského kazatelství. Ve čtyřech kapitolách probírá vady a nedostatky, jaké postřehl v tematice kázání, při vyhledávání látky a v jejím rozvržení, zpracování a podání, a které podle Blahoslava nevyplývají jenom z nedostatečného vzdělání, nýbrž také z charakterových nedostatků. Všimá si však obšírněji také vad, jaké shledal ve výrazových prostředcích a stylu kazatelů, a proto kritikuje i formu a techniku řečnického projevu, výslovnost a způsob přednesu a jeho prostředky, hlas, gesta a mimiku. Všechny své výklady dokládá příklady z praxe a pro názornost výkladů používá dokonce i hudebních značek (not), když chce charakterisovat některé akustické vady přednesu. Používá tedy už objektivního zápisu. Své výklady oživuje Blahoslav přirovnáními a metaforami, které svědčí o vzdělanci čerpajícím nejen z bohatých pramenů knižní kultury, nýbrž ještě více z pramenů skutečného života, z lidové moudrosti a řeči.

Studentům theologie byl určen nejobšírnější spis Blahoslavův, *Gramatika česká*, dokončený roku 1571, závěr dvacetiletého pozorování a zkoumání mateřského jazyka i spisovatelské zkušenosti, jaké nabyl zejména při překládání Nového zákona. Výklady Blahoslavovy netvoří uzavřený systém a nepoučují o všech jazykových jevech; nevznikly ze soustavného zkoumání a studia české řeči, nýbrž mají ráz příležitostných poznámek a nápadů.

Podnět k této práci dostal Blahoslav při četbě stručné *Gramatiky české*, kterou sepsali a roku 1533 tiskem vydali Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates. Ani jejich mluvnice nebyla soustavným poučením o českém jazyce,

nýbrž přihlížela jenom k otázkám, jaké se vyskytly Optátovi a Gzelovi při překládání a tištění Nového zákona (1533), takže první část (Orthographia) uváděla pravidla o pravopise, druhá pak (Etymologia), sepsaná Philomatem, poučovala o tom, jak se mají správně vyjadřovat některé slovní druhy, gramatické tvary a vazby, zejména při překládání z latiny do češtiny. Také Blahoslava mluvnice je dvoudílná. Blahoslav postupně probírá, totiž vlastně opisuje text Optátovy, Gzelovy a Philomatovy mluvnice, komentuje je, glosuje, doplňuje a kritizuje stručnými poznámkami i obšírnějšími výklady. Teprve v *Přidání některých věcí k Gramatice české příhodných* připojuje své vlastní zprávy a rady, jak by se mělo „vlastně, právě a ozdobně česky mluvit i psátí“, tedy vytváří jakousi stylistiku a zároveň poučení o jazykové správnosti, jakýsi brus české řeči.

Blahoslav měl na mysli především vytvoření dokonalé a ušlechtilé řeči spisovné, o které musel zvláště přemýšlet, když začal překládat Nový zákon. Z tohoto hlediska hodnotil také mluvnici svých předchůdců a dřívější i soudobé literární projevy.

Měřítkem jazykové správnosti je Blahoslavovi estetické pojetí řeči. Uplatnilo se v něm nejen humanistické vzdělání se znalostí teoretických spisů Erasma Rotterdamského, Filipa Melanchtona a proslulého Lutherova Listu o překládání (Sendbrief vom Dolmetschen), ale zvláště četba starších i soudobých spisovatelů českých a znalost našich nářečí i slovanských jazyků, především polštiny. Opíraje se o tyto bohaté znalosti, snaží se Blahoslav podle subjektivního estetického názoru rozhodnout o tom, co je jazykově správné a co je nutno odmítnout, a to právě se zřetelem na kazatelské umění a na řeč biblickou a bohoslužebnou.

Z estetického stanoviska posuzuje také nářečí. Chválí nářečí středočeské, poněvadž bylo nejbližší tehdejšímu jazyku literárnímu, nelíbí se mu však nářečí moravská, zejména hanácké. Kárá autory, kteří užívají dialektických tvarů a slov nebo řeči hovorové, a odsuzuje takový způsob mluvení jako vulgární. Přitom však neupadá do podivínství a chyb pozdějších brusičů, poněvadž neztratil dobrý jazykový cit a dbal ducha jazyka, ustáleného zvyku a vžitého způsobu mluvy. Proto nezavrhuje šmahem ani cizí slova, jichž je v jazyce potřebí, ani archaismy, ale nedoporučuje, aby se na nich lpělo a aby se zbytečně obnovovaly. Proti mnohým pozdějším brusičům Blahoslav nevytvářel neologismy, nýbrž mu šlo o to, aby spisovný jazyk co nejméně vybočoval z normy, jaká se začala ustalovat.

Svou Gramatiku psal Blahoslav také jako pomůcku pro kazatele, které především vychovávaly bratrské školy, a proto si všímal též výslovnosti, chtěl odstranit z řeči drsnosti a dosáhnout lepšího přednesu a srozumitelnosti mluvené (nebo zpívané) řeči podle zásad libozvučnosti. Pro kazatele především připojil sbírku *Přísloví*, která nasbíral Matěj Červenka a on sám doplnil, a sbírku krátkých obrazných rčení, přirovnání a příkladů neznámého sběratele.

Obě tyto sbírky mají obdobu v cizích humanistických sbírkách přísloví a sentencí, zejména v proslulých příručkách Erasmových.

Blahoslavova Gramatika je významná i proto, že jsou v ní po prvé popsána naše nářečí, sice velmi stručně a nedokonale, ale s dobrým postřehem pro typické rozdíly. Blahoslav tak dává pokyny dialektologickému bádání, je naším prvním dialektologem. Kromě toho je v Gramatice stručná úvaha o slovanských jazycích, zároveň s chválou češtiny jako jazyka ze všech slovanských jazyků nejvíce vypěstěného a nejelegantnějšího. Tam, kde Blahoslav kritizuje a hodnotí řeč některých literárních projevů a jejich autory, hlásí se už zárodky literární kritiky, hlavně filologické. Obdobně jako v Rejstříku duchovních písní vytvořil i zde jakési náběhy k literárním medailónům, neboť podává stručné charakteristiky některých spisovatelů, především z hlediska jejich spisovatelských a stylistických schopností. Zde bývá sice někdy hodně subjektivní i náladový a nespravedlivý, ale přitom je vtipný a bystrý. Svým stylem připomíná moderní esejistiku. Humanistická výchova zanechala však hojné stopy v zálibě proplétat český text latinskými slovy a větami, takže někde vzniká přímo jakási makarónská vědecká čeština.

Spisy Naučení mládencům, Vitia concionatorum a Gramatika skládal Blahoslav pro bratrské školy vzdělávající kněžský dorost, ale zdá se, že pomýšlel též na nějaký typ školy vysoké. Otázka vyššího vzdělání ležela Blahoslavovi zvláště na srdci a právě jemu připadl úkol, aby ji rozřešil s konečnou platností.

Proti názorům, že je vyšší vzdělání nepotřebné pro křesťana, hájil Blahoslav nesmířlivě a neústupně stanovisko opačné. Především se utkal se spolubiskupem Janem Augustou, který se pro své zpátečnické názory dovolával autority Lukáše Pražského. Augusta se tím vracel k překonaným názorům, které sice mohly působit revolučně v období boje proti zkosnatělému scholastickému formalismu a proti jalové vědě universit odtržených od problémů skutečného života, ale v době Blahoslavově se už stávaly zpátečnickými.

Do těchto sporů zasáhl Blahoslav roku 1567 rozpravou, pro kterou se ustálil novodobý obrazný název Filipika proti misomusům (nepřítelům mus, tj. umění a vědy).⁶ Vznikla z prudkého vzrušení a Blahoslav jí zapsal do Aktů jednoty písmem, které prozrazuje vnitřní neklid a rozjitřený cit. Nemínil ji publikovat tiskem, poněvadž tento spor byl vnitřní záležitostí jednoty bratrské a zčásti také osobním sporem s Augustou, ačkoliv jej Blahoslav řešil z vyššího zásadního hlediska, ponechávaje všechny osobní neshody a různice stranou. V první části své polemiky ukazuje Blahoslav odpůrcům vyššího vzdělání, jak byl Lukáš

⁶ *Filipika* (z latinského Philippica) je obrazné označení, běžné už od dob Ciceronových pro bojovnou, plamennou řeč, která svým mravním i formálním pathosem napodobuje nebo připomíná ohnivě vlastenecké řeči, jaké proti makedonskému dobyvateli králi Filippovi II. proslavil Démosthenes (384—322 př. n. l.), nejslavnější řečník antického Řecka.

Pražský, jehož se dogmaticky dovolávají, člověk vzdělaný, odchovanec (baka-lář) pražské university, jak nepřestával své vědomosti dále doplňovat studiem církevních spisovatelů, a zdůrazňuje, jak i jeho literární projevy dokazují vysoký stupeň vzdělání, a to nejen svým vědeckým obsahem, nýbrž i po stránce stylistické, řídíce se pravidly rétoriky a dialektiky. V druhé části polemiky píše Blahoslav chvalořeč na „učené a učení“ a obraňuje vyšší vzdělání jednak důkazy z bible a v jejím náboženském duchu, jednak zásadami světskými, odvozenými z humanistického pojetí vzdělanosti. Jeho obrana a polemika vyznívá v přesvědčení, že už jednotě nestačí spoléhání na přirozené nadání jednotlivců a na nějaké zázračné boží přispění a osvícení nevzdělaných prostých lidí, nýbrž že jí mohou prospět jenom lidé vzdělaní a učení, kdežto od nevzdělanců jí hrozí zkáza.

Filipika je sice polemika knižní, ale svou povahou i podobou, svým stylem a způsobem zpracování, v kterém se uplatňují a převažují prvky rétorické, náleží vlastně k projevům řečnickým. Je to skutečná ozdoba našeho řečnického umění. Blahoslav ji psal s vášní, s rozhořčením a s útočností proti odpůrcům, které nemilosrdně kritizuje a potírá, ale zároveň s láskou a s nadšením pro nejvyšší hodnoty lidského ducha, k nimž náleží věda a vzdělání. Tato obrana vědeckého poznání a vzdělání je svým pojetím a formulací tak blízká našemu modernímu názoru, že ani nepostřehneme, že je psána z posic náboženských, že se v ní Blahoslav bije za vyšší vzdělání bratrských bohoslovců.

Názor Blahoslavův na vyšší vzdělání zvítězil. Stal se zárukou a posilou dalšího pokroku v jednotě bratrské, i když se bratřím nepodařilo vybudovat školy, které by měly úroveň škol vysokých, akademií.

Význam Jana Blahoslava pro naše písemnictví a pro naši osvětu uvědomovali si už jeho současníci a hodnotili jej velmi vysoko. Bratr Vavřinec Orlík, Blahoslavův přítel, pomocník a vlastně i žák, vyjádřil to procítěným lapidárním nekrologem, zaznamenaným v Knize úmrtí, slovy, která dojmají i dnes. Charakterisoval tam Blahoslava, že byl „otec a vozataj lidu Páně v jednotě, muž veliký a znamenitý, velice pobožný, pracovitý od mladosti, ke všem velice přívětivý, jehož pověst široce mezi jinými národy roznesena vznikla, veliký a drahý klínůt jednoty“. S podobným obdivem psal o Blahoslavovi také jiný jeho latinský životopisec, jménem nám bohužel neznámý,⁷ v hutné posmrtné vzpomínce, v níž načrtl a zároveň zhodnotil celý jeho život. Chválil a oceňoval zejména jeho vzorné mravy a harmonickou povahu a vlastnosti, jimiž se projevoval jako člověk a spisovatel a jimiž se zapsal do srdcí jednotliv-

⁷ F. M. Bartoš (ČČH 50, 1947—1949, str. 274) a Ivan Vávra (LF 5 (80), 1957, str. 254) se domnívají, že to byl vynikající lékař Tomáš Jordán z Klausenburku (1539—1586), od roku 1569 zemský lékař markrabství Moravského, osobní přítel Blahoslavův.

ců i do dějin jednoty a národa. Vynikal prý jako znamenitý vychovatel mládeže, jako horlivý kazatel, jako správce církve, vyčerpávající se v péči o ni, jako horlivý čtenář a vykladač bible, jako spisovatel (z jeho díla připomněl pochvalně překlad Nového zákona, kancionál, Musiku a Gramatiku), jako milovník hudby a jako „milovník a ochránce ryzosti mateřštiny“.

Jak charakteristika Orlíkova, tak charakteristika neznámého životopisce vplynuly sice z lásky a z hlubokého obdivu k osobnosti Blahoslavově, ale nejsou kritické. Moderní literární historik může jim hlavně vytknout, že nezhodnotily Blahoslava v celé jeho šíři a plnosti, nýbrž především z hlediska vlastní církve a jejího prospěchu, hlavně tedy jako osobnost náboženskou. My však můžeme a musíme ocenit Blahoslavův význam v celé šíři i hloubce, poněvadž ho už vidíme nejen v souvislosti s minulostí a s jeho přítomností, nýbrž i s budoucností, ve vztazích, jaké současníci Blahoslavovi neznali a nemohli předvídat.

Blahoslava nelze ovšem odtrhovat od jeho církve, ale i v práci pro ni náleží Blahoslav zároveň celku vyššímu, celému národu. Dílo Blahoslavovo je výrazem zápasu o pokrok národa a o jeho vzdělanost, která nemá být výsadou jenom privilegovaných jedinců a tříd, nýbrž má se stát majetkem všech. Pro Blahoslava je příznačná jeho kritičnost. Projevoval ji i k sobě samému, jak ukazuje jeho nespokojenost s jeho vlastními výtvy, které se snažil překonávat lepšími, a jeho neustálé hledání nových cest. V myšlení a díle Blahoslavově přežívají sice některé brzdicí vlivy minulosti, ale síly a prvky pokroku nad nimi převažují. Proto mohl objevit nové metody vědecké a literární práce i položit základy jejím novým odvětvím a stát se podnětným pro náš další literární a vědecký vývoj. Toto myšlenkové úsilí doplňoval však Blahoslav zároveň smyslem pro formální hodnoty literárních projevů. I tady je už Blahoslav člověkem nového věku, a proto si už uvědomuje uměleckou slávu jako zvláštní hodnotu. V době, kdy se u nás tolik překládalo a namnoze přestávalo na úpravách cizích skladeb, podivuhodná byla také původnost prací Blahoslavových a jejich tematická šíře i novost. Blahoslav se zajímal stejně o vědu jako o umění, a to teoreticky i prakticky. Touto šíří svých zájmů a také i mnohostranností své tvorby připomíná nám veliké renesanční osobnosti a je skutečným předchůdcem Komenského.

O životě a díle Blahoslavově poučují zejména stati otištěné v Sborníku Blahoslavově (uspořádaném Václavem Novotným a Rudolfem Urbánkem), 1923. Tam je také bibliografie prací Blahoslavových a příslušná literatura. Ostatní uvádějí: Jan Jakubec, *Dějiny literatury české* 1, 1929, str. 673n., 694n. a 702n.; Josef Klik, *Bibliografie vědecké práce o české minulosti za posledních čtyřicet let*, 1935, str. 216, č. 5661. — Důležitý pramen, starý latinský „Životopis J. Blahoslava“, otiskl František Ryšánek v LF 51, 1924, str. 364n. — O činnosti Blahoslavově v rámci dějin celé jednoty bratrské poučují zejména: Joseph Theodor Müller, *Geschichte der Böhmischen Brüder* 2, 3, 1931; Rudolf Řičan, *Dějiny Jednoty bratrské*, 1957

(do těchto dějin napsal kapitolu o bratrské theologii Amedeo Molnár). Syntetický portrét z hlediska literárněhistorického napsal Antonín Škarka, Jan Blahoslav, Česká literatura 6, 1958. (K tomu srovnej poznámky Rudolfa Řičana v Theologické příloze Křesťanské revue 25, 1958, str. 148n.)

Speciální studie o Blahoslavovi uveřejnili: Rudolf Urbánek, Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy (Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, 1923); Kamil Krofta, O bratrském dějepisectví, 1946; Otakar Hostinský, Jan Blahoslav a Jan Josquin, Rozpravy ČA, 1896 (zároveň s edicemi Musiky Blahoslavovy a Josquinovy); Ivan Vávra, Dnešní stav josquinské otázky, LF 5 (80), 1957; Antonín Škarka, Několik poznámek k staré české hymnologii, LF 60, 1933, a 63, 1936; týž, Neznámí skladatelé bratrských písní, LF 63, 1936 (vztahuje se k hymnografické i hymnologické činnosti Blahoslavově i jednoty); František Bednář, Požadavky Jednoty bratrské na bohoslovecký dorost. Naučení mládencům, Reformační sborník 6, 1937; týž, Jan Augusta: Umění práce díla Páně služebného, VKČSN 1941; Amedeo Molnár, Boleslavští Bratři, 1952; Vavřinec Josef Dušek, Příspěvky k dějinám české dialektologie. I. Jan Blahoslav, ČČM 69, 1895; Jan Václav Novák, O rhetorické stránce Grammatiky Blahoslavovy, LF 31, 1904; Jaroslav Vlček, Několik slov o Blahoslavově mluvnici české, Naše řeč 1, 1917; Vladimír Kyas, Jazykové rozdíly Nového Zákona v překladě Blahoslavově a v bibli Kralické z r. 1593, SaS 9, 1943; Oldřich Králík, Humanismus a počátky českého mluvnictví (sborník Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, 1948); Jednota bratrská 1457—1957. Sborník k pětistému výročí založení. Napsali Rudolf Řičan, F. M. Bartoš, Amedeo Molnár, Josef Smolík, J. B. Čapek, Ján F. Ďurovič, Josef L. Hromádka, 1956.

Tiskařské činnosti Blahoslavově a bratří věnovala pozornost Mirjam Daňková v statích Práce hodná knihovníka, ČČM 116, 1947, Bratrské tisky ivančické a kralické, Sborník Národního muzea v Praze sv. V-A-Historický č. 1, 1951, a Bratrský spis Naučení mládencům, ČMM 70, 1951 (v obou posledních důkaz, že anonymní vydání Naučení vyšlo 1609). Zprávu o nově nalezeném unikátu Musiky z roku 1558 podal František Horák v článku Objev prvního vydání Muziky Jana Blahoslava, časopis Knihovna 4, 1951.

Průvodní studie o Blahoslavovi a jeho díle obsahují také edice jeho prací: Jana Blahoslava Grammatika česká, vydali Ignác Hradil a Josef Jireček, Vídeň 1857; Blahoslavova filipika proti nepřátelům vzdělání vyššího v Jednotě bratrské. Z přepisu P. J. Šafaříka (vydal Josef Jireček), ČČM 35, 1861; František Augustin Slavík, K literární činnosti Br. Jana Blahoslava, ČČM 49, 1875 (edice ukázek ze spisků Anvolimator a O vyvolení božím); B. Jana Blahoslava Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské. Druhé, úplné vydání upravil František Augustin Slavík, 1905; Spis o zraku. Vydal František Chudoba 1928; O původu Jednoty a řádu v ní. Vydal Otakar Odložilík 1928; Otakar Odložilík, Bratra Jana Blahoslava Přerovského spis O původu Jednoty bratrské a řádu v ní, VKČSN 1928; Jaroslav Konopásek, Blahoslavův Nový Zákon z r. 1568, díl I, obsahující faksimilovaný text, 1931, díl II, obsahující Prolegomena, 1932; Cesty Českých bratří Matěje Červenky a Jana Blahoslava. Uspořádal Timotheus Č. Zelinka a J. V. Hruška (= Kamil Krofta), 1942; Jana Blahoslava Naučení mládencům. Vydal František Bednář, 1947 (k tomu Rudolf Řičan v ČMM 68, 1948, str. 166n.); Jan Blahoslav, Pochodně zažžená. Výbor z díla. Uspořádal Pavel Váša, 1949; Amedeo Molnár, Blahoslavův výklad na XIII. kapitolu Zjevení, Theologia evangelica 4, 1951; Amedeo Molnár, Českobratrská výchova před Komenským, 1956 (s ukázkami některých prací Blahoslavových); Jakub Bílek, Jan Augusta v letech samoty 1548—1564 (uspořádal František Bednář), 1942. — Akty jednoty bratrské začal kriticky vydávat Jaroslav Bidlo, ale vyšly jenom 2 svazky, 1915—1923 (s názvem Akty Jednoty bratrské), obsahující prvé dva svazky Aktů. V připojených úvodech a poznámkách je shrnuta příslušná odborná literatura.